

SLOVENSKA MANJŠINA V SLOVENSKO- ITALIJANSKIH ODNOSIH (kronološki pregled za obdobje od osamosvojitve 1991 do konca 1995)

*Marko Kosin**

Pregled zajema tiste korake in razgovore o slovenski manjšini med uradnimi predstavniki Slovenije in Italije v katere je imelo vpogled veleposlaništvo Republike Slovenije v Rimu. Omenjamo tudi nekatere važnejše dogodke iz slovensko-italijanskih odnosov, ki so se odražali na položaj slovenske manjšine. Reproducirani so tudi pomembnejši dokumenti, ki jih je v zvezi z zaščito slovenske manjšine slovenska stran uradno posredovala italijanski.

Namesto uvoda

Po mednarodnem priznanju Slovenije so italijanska vlada in njeni organi postajali slovenski manjšini vedno manj naklonjeni. Kljub Osimski pogodbi ter sodbam njihovega ustavnega sodišča v prid uporabe slovenskega jezika in varstva manjšine, naša sosedka ni pokazala dejanske pripravljenosti, da bi storila kaj konkretnega za izboljšanje položaja manjšine, oziroma, da bi preprečila tiho zmanjševanje njenih pridobljenih pravic, ki se od proglasitve samostojnosti Slovenije dejansko stalno zožujejo. Problemi slovenske manjšine so zato bili stalni predmet razgovorov med državama. Slovenski državniki so v vseh srečanjih z italijanskimi, opozarjali na nezadostno zaščito, težave in slab položaj slovenske manjšine ter zahtevali, da se to nujno in benevolentno uredi. Na posebno občutljive probleme ter grobe kršitve pa smo reagirali tudi z diplomatskimi notami ali pismi naših zunanjih ministrov.

Po osamosvojitvi Slovenije (in Hrvaške) je uradna Italija naenkrat začela izkazovati posebno skrb za zaščito italijanske manjšine v Istri. Prej se več kot trideset let (od leta 1955) ni zanimala za svojo manjšino. Interno so njene pripadnike celo smatrali za nekakšne izdajalce italijanstva, ker so se odločili ostati v Jugoslaviji. Zvezo z njo so vzdrževali le preko njihovega generalnega konzulata v Kopru in Ljudske univerze v Trstu, ki je manjšini zagotavljala skromna sredstva iz državnega proračuna za pomoč lokalnim sedežom (ti. circolom) italijanske manjšine, šolam, učiteljem, štipendije in podporo kulturni dejavnosti. Kot veleposlanika nekdanje Jugoslavije so me na primer zaradi italijanske manjšine v štirih letih (1980-1984) samo enkrat poklicali v Farnesino in to, ko je popis prebivalstva leta 1981 pokazal, da v Jugoslaviji živi le še 15.000 Italijanov. Njihova nenadna velika skrb za svojo manjšino v Sloveniji in na Hrvaškem po osamosvojitvi vzbuja naše pomis-

* Avtor je bil veleposlanik Republike Slovenije v Italiji v obdobju od 1992-1995

leke saj zrcali neko novo italijansko politiko do Istre. V situaciji, ko odločno zavračajo sklenitev kakršnegakoli dvostranskega sporazuma o slovenski manjšini v Italiji, se njihovega vztrajanja na posebnem dvostranskem sporazumu za varstvo italijanske manjšine v Sloveniji ne da drugače smiselno pojasniti. Italijansko zunanje ministrstvo namreč dobro ve, da njihova manjšina pri nas uživa nadevropsko raven zaščite.

Po osamosvojitvi je slovenska manjšina vedno bolj izpostavljena šovinističnim pritiskom različnih političnih sil, italijanske oblasti pa se do nje dokaj neprijazno obnašajo. Čeprav je z izmenjavo not 31. 7. 1992 potrdila veljavnost Osimskih sporazumov in sprejela Slovenijo kot naslednico razpadle pogodbene partnerice, je Italija z različnimi utemeljitvami (varčevanje, spoštovanje ustavnega reda, utrditev italijanstva) ter zakonodajnimi spremembami, slovenski manjšini dejansko odvzela nekatere že pridobljene pravice in s tem direktno kršila 8. člen Osimske pogodbe. Kljub pozitivnim sodbam Ustavnega sodišča se je javna uporaba slovenščina v praksi še bolj omejila. Tako je bila prepovedana uporaba slovenščine na sejah občinskih svetov v nekaterih slovenskih občinah (Doberdob, Sovodnje, Števerjan), na sejah krajevnih konsult. kraških skupnosti itd, odstranjene so dvojezične table (tržaška občina), zanikana pravica dvojezičnih napisov na javnih zgradbah v slovenskih občinah (npr. v Dolini na zgradbi nove pošte). Na stalnem udaru so slovenske šole, ki se jih zaradi "varčevanja" postopoma združuje in nekatere ukinja. Slovenskim šolnikom se z različnimi materialnimi posegi jemlje možnost dopolnilnega izobraževanja v Sloveniji. S spremembami deželnega volilnega zakona in uvedbo večinskega sistema na nacionalni ravni, so občutno zmanjšane možnosti, da bi manjšinci bili lahko izvoljeni v lokalne organe oblasti. Posebno pa so zaskrbljujoči pritiski na gospodarske osnove manjšine (prisilna uprava in dokapitalizacija Kmečke banke, gonja proti Saftiju itd). Desničarske sile so na obmejnem območju intenzivirale pritiske na manjšino in okrepile protimanjšinsko kampanjo. Sicer je manj fizičnih napadov in pogromov na manjšino, vendar se mazaške akcije in skrunjenje slovenskih spomenikov ter napisov nadaljuje. Kljub 22 letnim leporečnim obljubam italijanskih vlad je šele Prodijeva dała v parlamentarno proceduro zakon o globalni zaščiti slovenske manjšine. Nekdaj so italijanski zunanji ministri sprejemali skupno predstavništvo slovenske manjšine pred vsakim pomembnejšim obiskom iz Jugoslavije. Od priznanja Slovenije do konca 1995 pa je, kljub pogostim prošnjam in našim intervencijam, predstavnike slovenske manjšine sprejel samo predsednik Scalfaro leta 1992 v Trstu in leta 1995 v Gorici, ter vodja II. urada v politični direkciji Farnesine pooblaščen minister Ago avgusta 1993 v Trstu. Šele v času Prodijeve vlade se je z manjšino večkrat srečal podsekretar v Farnesini Piero Fassino.

Manjšina in odnosi z Italijo do mednarodnega priznanja Slovenije

Ob zaostrevanju krize v Jugoslaviji so v Furlaniji julijski krajini (FJK) deželne oblasti, zlasti predsednik dežele Biasutti in javno mnenje dokaj simpatizirali s Slovenijo in njenimi prizadevanji za večjo demokratizacijo skupne države, samostojnost, preureditev na konfederalnih osnovah, kasneje pa tudi za našo osamosvojitve. Hkrati pa so se v Italiji in zlasti v Trstu močno aktivirale nacionalistične sile, ki so sicer verbalno podpisale osamosvajanje Slovenije in Hrvaške, dejansko pa so v tem videle priložnost, da pristavijo svoj lonček in razpad izkoristijo za razveljavitev Osimske pogodbe ter post-

avljanje zahtev o "vrnitvi" Istre. Tako je sredi aprila 1991 Krščanska demokracija (DC) v Trstu na pokrajinski konferenci razpravljala o jugoslovanski krizi in opozorila na vprašanje ezulov, češ da je njihov problem podoben palestinskemu, saj so bili pregnani s svoje zemlje in bi jim demokratični procesi morali omogočiti vrnitev v Istro. Maja 1991 se je v Trstu sestalo vodstvo neofašistične stranke (MSI-DN) na čelu s Finijem, ki je ocenilo, da so sicer Slovenci in Hrvatje, tako kot vsi Slovani, zgodovinski sovražniki Italije in Italijanov, vendar se bo s samostojno Slovenijo in Hrvaško lažje pogajati o novem zemljevidu Evrope, na katerem bosta Istra in Dalmacija spet v mejah Italije. Zavzeli so se za oživitve italijanskega duha v Istri, za "razpihovanje žerjavice italijanstva, ki tam tli pod pepelom". Liberalna stranka Italije (PLI) je na vsedržavnem kongresu maja 1991 sprejela resolucijo v kateri je zahtevala vrnitev Istre Italiji in razveljavitev Osimske pogodbe. Tudi Lista za Trst (LpT) je zahtevala, da se razpad Jugoslavije izkoristi za razveljavitev Osimske pogodbe.

V italijanskem javnem mnenju je, zlasti po izbruhu vojne v Sloveniji in pozneje na Hrvaškem, ob dokaj intenzivnem pisanju italijanskih medijev, bilo precej povečano zanimanje za italijansko manjšino v Istri, kar so šovinistični krogi spretno izkoriščali. Septembra 1991 je na pobudo predsednika republike Cossiga v Benetkah prišlo do prvega srečanja med ezulskimi organizacijami in Unijo Italijanov ter njihove zgodovinske medsebojne pomiritve.

Slovenska manjšina je v času vojne agresije na Slovenijo zelo aktivno pomagala matični državi. V Italiji je vodila obširno akcijo informiranja v prid Slovenije. Tržaška kreditna banka in Kmečka banka v Gorici sta s svojimi sredstvi omogočili nemoteno poslovanje Slovenije s tujino (ne samo Italijo) in doznačevale devizna sredstva za razne nabave in druge potrebe nove države. Drugi dan vojne je Novo Gorico obiskal član vodstva PDS Fassino. Na pobudo deželnega svetovalca Slovenske skupnosti Bojana Brezigarja so sredi vojne prišli na solidarnostni obisk v Ljubljano predsedniki dežel FJK Biasutti, Veneta Carraro in Trentina-Zgornjega Poadižja Andreolli. Predsednik SSK Marjan Terpin je pripeljal med vojno v Ljubljano sekretarja PLI Altissima, LDS pa vodjo radikalcev Pannello. 20. julija je De Michelis v Majanu blizu Vidma sprejel delegacijo SKGZ, ki jo je vodil predsednik Palčič.

Slovenija je takoj po osamosvojitvi v razgovorih z uradnimi predstavniki Italije aktualizirala vprašanje zaščite slovenske manjšine in poudarjala nujnost ureditve njenega položaja. Tako je o pričakovanju izboljšanja položaja slovenske manjšine govoril predsednik Predsedstva RS Kučan ob obisku FJK 16.9.1991. Biasutti je odgovoril, da se deželne oblasti zavzemajo za čimprejšno sprejetje zakona o globalni zaščiti slovenske manjšine. Sam pa je izpostavil vprašanje varstva italijanske manjšine, ki je sedaj z mejo razdeljena med dve državi ter nujnost ureditve zahtev ezulov.

Tudi na obisku dr. Rupla v Rimu 15.10.1991 je bila poleg gospodarskega sodelovanja, zaščita slovenske manjšine glavna tema njegovih razgovorov z italijanskim zunanjim ministrom De Michelisom. Ta je obljubil, da bo čimprej sprejet globalni zaščitni zakon. Pred tem obiskom je dr. Rupel v Ljubljani sprejel enotno delegacijo slovenske manjšine, ki je izrazila zaskrbljenost zaradi naraščanja italijanskega nacionalizma in šovinizma v obmejnem prostoru in spremenjenih stališč političnih sil glede zaščite slovenske manjšine, saj se je vedno manj strank zavzemalo za sprejetje zaščitnega zakona. De Michelis je v oddaji na RAI 22.10.1991, ki je bila namenjena predvsem Trstu izjavil, da mora parlament čimprej sprejeti zaščitni zakon ter da morajo vsi Slovenci v pokrajinah Trst, Gorica in Videm uživati enako varstvo.

23. oktobra 1991 je Poslanska zbornica sprejela resolucijo o smernicah italijanske zunanje politike. V njej se med drugim zahteva, da vlada prizna Slovenijo in Hrvaško ter jo zavezuje, da si prizadeva zagotoviti zaščito italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem. Nekoliko presenetljiva je bila zahteva parlamenta, da mora vlada zagotoviti varstvo tudi slovenski manjšini.

Manjšinam je bil posvečen znaten del razgovorov tedanjega predsednika italijanske republike Cossiga s predsednikom Predsedstva RS Kučanom in predsednikom vlade Peterletom 3.11.1991 v Novi Gorici. Predsednik Kučan je v pozdravnih besedah povedal, da bo Republika Slovenija "še naprej zagotavljala italijanski manjšini visoko stopnjo zaščite, ki je višja od evropskih standardov". Izrazil je pričakovanje, da bo tudi Italija tako postopala u odnosu do slovenske manjšine. Cossiga je dejal, da je ta dan položil venec na spomenik v Rižarni in da je potem kot prvi šef italijanske države položil venec na fojbo pri Bazovici, kar je bila "simbolična gesta milosti in pomiritve." S strani slovenske manjšine je bil povabljen, da položi venec štirim slovenskim fantom ustreljenim v Bazovici. Edini razlog, da tega ni storil je bilo pomanjkanje časa oziroma prenapet program. Vendar je o bazoviških žrtvah govoril na seji občinskega sveta v Gorici kateri so prisostvovali tudi predstavniki slovenske manjšine. Kot predsednik republike Italije jim je zagotovil polno zaščito. "Italija spoštuje pravice vseh manjšin: slovenske, francoske, nemške, ladinske". Dodal je, da je "na svojo narodno pripadnost lahko ponosen vsakdo, ki spoštuje tudi druge narode". Nadaljeval je, da je "pred mesecem v Benetkah sprejel italijansko manjšino iz Hrvaške in Slovenije ter ezule iz Istre. Italijanski manjšini je dejal, da ima dve dolžnosti; da ohrani zvestobo do svoje nacionalnosti, do italijanstva in da bo lojalna do republik oziroma držav v katerih živi. Italija se bo zanimala in ščitila to manjšino, ne da bi se vmešavala v notranje zadeve. Naše meje so bile že doslej odprte. Vzpostavili smo medsebojno zaupanje in ga bomo v bodoče še bolj utrdili. Nove meje ne bi smele oteževati medsebojne komunikacije in pretoka".

O manjšinah sta se pogovarjala predsednik vlade Peterle in zunanji minister Rupel z italijanskim zunanjim ministrom De Michelisom ob njegovem obisku v Ljubljani 21.12.1991. Tako je Peterle dejal da "v naših odnosih posvečamo posebno pozornost manjšinam, italijanski pri nas in slovenski v Italiji. Manjšine so nekakšen lakmus za naše odnose. Korektno urejanje njihovega položaja, varstva bo prispevalo k še boljšem vzdušju med državama. Znano je naše prizadevanje za korektno ureditev statusa slovenske manjšine v Italiji". De Michelis je na tem razgovoru dejal, da bi želeli "trojni sporazum Italije, Hrvaške in Slovenije o zaščiti italijanske manjšine", ki v novi situaciji živi razdeljena v dveh državah. Predlagal je, da bi se še pred 15. januarjem 1992 sestale delegacije treh držav o tem vprašanju. Zagotovil je, da se italijanska vlada zavzema tudi za ureditev zaščite slovenske manjšine v Italiji in da so o tem "pripravljeni podpisati poseben sporazum oziroma protokol". Dr. Rupel je nato predlagal, da bi hkrati s trojnim sestankom o italijanski manjšini pred 15. januarjem potekalo tudi slovensko-italijansko srečanje o slovenski manjšini, s čemer je De Michelis soglašal.

Na podlagi tega dogovora so se 9. in 10. januarja 1992 v Zagrebu sestale delegacije ministrstev za zunanje zadeve Slovenije, Hrvaške in Italije. Pred tem je 8.1.1992 enotna delegacija Slovencev v Italiji sprejela posebno Spomenico, v kateri je zahtevala sklenitev posebnega sporazuma med Italijo in Slovenijo o zaščiti slovenske manjšine na celotnem območju kjer manjšina živi. Italija se mora obvezati v kakšnih rokih bo, v soglasju s slovensko manjšino, sprejela in uveljavila ustrezne zaščitne norme. Italijanske oblasti doslej niso spoštovale določil Specialnega statuta niti Osimske pogodbe. Kljub določilom

ustave in sodbam svojega ustavnega sodišča niso sprejele zakona, ki bi okvirno opredelil obseg političnih, jezikovnih, kulturnih, šolskih in družbeno-gospodarskih pravic slovenske manjšine na celotnem območju kjer je avtohtono naseljena.

V Zagrebu je bil najprej trojni sestanek o memorandumu za italijansko manjšino. Italijanska delegacija je bila zelo ofenzivna glede vsebine trojnega memoranduma. Dala je vedeti, da je sprejetje tega dokumenta pogoj za njihovo priznanje Slovenije in Hrvaške. Po dolgih pogajanjih je bilo oblikovano besedilo, po katerem se "tri vlade obvezujejo, da bodo za zaščito italijanske manjšine v dveh državah, čimprej sklenile bilateralne sporazume med Italijo in Hrvaško, Italijo in Slovenijo ter Hrvaško in Slovenijo, ki bodo temeljili na relevantnih mednarodnih sporazumih in na obveznostih KVSE pa tudi na sledečih načelih": 1. priznanju avtohtonosti, novitosti in specifičnega značaja italijanske manjšine ter njenega enakega tretmana v obeh državah; 2. priznanju v obeh državah pravne subjektivitete Unijo Italijanov "kot edine organizacije, ki predstavlja manjšino kot celoto"; 3. potrditvi enakega (uniformity) pravnega tretmana italijanske manjšine, ki bo temeljil na obstoječih pridobljenih pravicah kot tudi potrditvi novih pravic, ki izhajajo iz ustavnih aktov in drugih zakonov Hrvaške in Slovenije; 4. V obeh državah na območjih kjer manjšina živi: svoboda gibanja manjšincev, ki so hrvaški ali slovenski državljani, svoboda dela za hrvaške in slovenske državljane, ki pripadajo manjšini in so "zaposleni v dejavnostih vezanih na manjšino (npr. institucije, šole, mediji itd.)", jamstva proti diskriminaciji sedaj zaposlenih manjšincev, ki bi temeljila na hrvaškem ali slovenskem državljanstvu. Tak memorandum, s preambulo in naknadno vneseno klavzulo, da bo stopil v veljavo, ko ga podpišeta vsaj dve pogodbenici in da je odprt za podpis tretje strani, sta 15.1.1992 v Rimu podpisala zunanja ministra Italije De Michelis in Hrvaške Šeparević.

Italijanska stran je v pogajanjih tudi zahtevala, da se v memorandumu opredeli v katerih občinah živi italijanska manjšina v Istri, Reškem področju, Dalmaciji in Slavoniji, manjšini prizna pravna subjektiviteta in kolektivne pravice iz katerih izhaja pravica do zajamčenih predstavnikov v lokalnih in republiških predstavniških organih, dalje, naj se manjšini omogoči avtonomija v upravljanju manjšinskih inštitucij, zagotovi pravica samostojnega odločanja na vseh ravneh svojega izobraževalnega, znanstvenega, kulturnega in informacijskega sistema, uvede italijanski jezik kot enakopravni uradni jezik na vseh območjih kjer manjšina živi ter vpelje učenje italijanskega jezika v vseh šolah na tem območju kot jezika okolja. Italijanske konzularne oblasti naj bi imele pravico nadzora nad izvajanjem memoranduma in sploh zaščite italijanske manjšine v Istri, zlasti njenega enovitega in enakega tretmana v obeh državah kot tudi, da se ezulom zagotovi možnost odkupa nepremičnin v Istri. Slovenska in hrvaška delegacija sta tem zahtevam odločno nasprotovali.

Po parafiranju trojnega memoranduma sta slovenska in italijanska delegacija pristopili k oblikovanju besedila dvostranskega memoranduma o položaju in varstvu slovenske manjšine v Italiji. Italijanska stran je najprej odklanjala takšen dogovor češ, da ni potreben, saj se za slovensko manjšino v Italiji z razpadom Jugoslavije ni nič spremenilo, medtem ko je italijanska manjšina v Istri, ki je zgodovinsko vedno živela skupaj, sedaj razdeljena med dve državi, kar jo je zelo prizadelo in ošibilo. Po mučnih razpravah, našem sklicevanju na dogovor dveh zunanjih ministrov v Ljubljani in odločnemu stališču, da ne bomo podpisali trojnega memoranduma, če hkrati ne bo dvostranskega dogovora o slovenski manjšini, je italijanska delegacija le soglašala z oblikovanjem nekakšnih izhodišč za dvostranski sporazum o zaščiti slovenske manjšine, ki naj bi ga Slovenija in Italija sklenili.

Z veliko težavo je bil po mučnih in dolgotrajnih pogajanjih le oblikovan osnutek memoranduma, ki sta ga delegaciji parafirali in je glasil:

"Inspirirani z Sklepnim aktom KVSE, Pariško listino o novi Evropi in drugimi dokumenti KVSE, ki zadevajo človekovo dimenzijo in posebno z delom Dokumenta kopenhagenskega sestanka Konference o človekovi dimenziji, ki zadeva pravice manjšin ter Poročila sestanka KVSE ekspertov o nacionalnih manjinah održanega v Ženevi leta 1991.

Potrjujoč avtohtoni karakter kot tudi individualne značilnosti slovenske manjšine v Italiji.

Ugotavljajoč dejstvo, da že obstojajo nekatere mednarodne obveznosti za zaščito slovenske manjšine, ki se nanašajo na specifična področja kjer ta živi (residence).

Upoštevajoč, da slovenska manjšina, ki živi na različnih področjih dežele Furlanije Julijske krajine uživa različno stopnjo zaščite.

Z ozirom na Trilateralni memorandum o razumevanju, ki so ga podpisale Hrvaška, Italija in Slovenija o varstvu italijanske manjšine na Hrvaškem in Sloveniji.

1. Vladi Italije in Slovenije soglašata, da bo bilateralni sporazun, ki je predviden z omenjenim Trilateralnim memorandumom o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji, dopolnjen z določili, ki zadevajo zaščito slovenske manjšine v Italiji, podobno inspiriran s priznanjem njenega avtohtonega značaja in osnovnimi (fundamentalnimi) načeli, ki jih vsebujejo zadevni mednarodni sporazumi in obveze KVSE.

2. Dalje se italijanska vlada obvezuje, da si bo prizadevala, da bi italijanski Parlament hitro sprejel zakon o zaščiti slovenske manjšine, ki je na njegovem dnevnem redu in da se v najbolj naklonjenem duhu upoštevajo amandmaji, ki so jih predlagali predstavniki slovenske manjšine".

V slovenskem zunanjem ministrstvu je bilo besedilo parafiranega osnutka memoranduma o slovenski manjšini ocenjeno kot nezadovoljivo zaradi premajhne preciznosti, zlasti glede opredelitve ozemlja kjer živi avtohtona slovenska manjšina in zahteve, da se bo zaščita zagotovila in izenačila v vseh treh pokrajinah (tržaski, goriški, videmski). Sprejeto je stališče, da se pri Italijanah nujno izposluje njegova dopolnitev. Zato je bil z italijansko stranjo dogovorjen 14.1. v Gorici sestanek zunanjega ministra dr. Rupla s podsekretarjem v italijanskem zunanjem ministrstvu senatorjem Vitaloneom. Političen trenutek pa je bil delikaten, saj bi od izida tega srečanja bilo lahko odvisno italijansko priznanje. Zato je na zahtevo zunanjega ministra Rupla 14.1. o tem razpravljala Komisija za mednarodne odnose Skupščine. Skritizirala je parafirani dvostranski memorandum o slovenski manjšini in dr. Rupel je dobil nalogo, da ga v razgovorih z Vitaloneom bistveno izboljša.

V Gorici se je Vitalone najprej sestal z dr. Ruplom na štiri oči in mu povedal, da so ga prestregli voditelji DC iz Furlanije Julijske krajine in zahtevali naj italijanska stran ne sprejme nobenega sporazuma o slovenski manjšini, saj bi v Zagrebu parafirani bilateralni memorandum pred volitvami povzročil na obmejnih območjih pravi potres. Zato italijanska stran od njega odstopa in se o tem besedilu ni več pripravljena pogovarjati.

Na plenarnem srečanju delegacij je podsekretar Vitalone dejal, da z bilateralnim dokumentom niso zadovoljni tako slovenski parlament kot italijanske stranke v Furlaniji Julijski krajini. Sploh je v Zagrebu italijanska delegacija prekoračila pooblastila, ko je parafirala ta dokument in zato o njem ne morejo razpravljati. Predlagal, da bi namesto dvostranskega sporazuma ministra De Michelis in Rupel naslednjega dne v Rimu ob podpisu tripartitnega memoranduma dala izjavo za tisk o zaščiti slovenske manjšine. Po njegovem bi takšna skupna izjava imela velik mednarodni odmev, čeprav pravno ne

bi obvezovala Italije pa zato z njo ne bi morali v parlament. Predlagal je, da na srečanju oblikujemo besedilo takšne izjave, ki bi vsebovala tiste elemente za katere ocenjujemo, da so bistveni. Dr. Rupel je odgovoril, da nas izjava za tisk ne zadovoljuje in da bi takšen dokument moral imeti vsaj status deklaracije ali v skrajnem primeru svečane izjave italijanskega zunanjega ministra. Lahko bi bil krajši kot tripartitni memorandum, vendar bi moral precizirati jasne obveze glede slovenske manjšine. Skliceval naj bi se na načela KVSE, obvezoval Italijo na boljšo zaščito slovenske manjšine kot jo ta danes uživa in zagotavljal manjšini v vseh treh pokrajinah enako varstvo.

Potem se je več kot dve uri poskušalo oblikovati neko novo besedilo o slovenski manjšini. Podsekretar Vitalone je zagotavljal, da je italijanska vlada vsekakor za okrepitev zaščite slovenske manjšine in da je nihče ne želi diskriminirati. Ob upoštevanju mnenj in hotenj manjšine bodo sprejeli zakon, ki bo izboljšal njeno zaščito. Če bomo ob mednarodnem priznanju odprli spor o varstvu manjšin, se bodo ti problemi vlekli še dolga leta. Ponudil je nekaj splošnih neobvezujočih fraz, da bo italijanska stran v duhu prijateljstva proučila možnost izboljšanja varstva slovenske manjšine, kar nas ni moglo zadovoljiti. Dr. Rupel je v pogajanjih večkrat opozoril, da brez sporazuma o varstvu slovenske manjšine ne bomo naslednjega dne (15.1.) podpisali trojnega memoranduma, saj so za nas ta dva sporazuma medsebojno povezana. Italijani so pa, sicer manj grobo kot v Zagrebu, omenjali, da nas v tem primeru najbrže ne bodo priznali. Pogajanja so zaradi italijanske nepripravljenosti zašla v slepo ulico in razšli smo se z dogovorom, da jih bomo še tisto noč obvestili o sklepih Komisije za mednarodne odnose, oziroma ali bo dr. Rupel prišel naslednji dan v Rim na podpis trojnega memoranduma ali ne.

Seja Komisije za mednarodne odnose je bila še isti večer. Poleg članov in predstavnikov zunanjem ministrstvu so ji prisostvovali še predsednik parlamenta dr. Bučar, predsednik vlade Peterle ter enotna delegacija slovenske manjšine iz Italije. Poročilu dr. Rupla o neuspešnem sestanku v Gorici je sledila dolga razprava, ki je na trenutke bila ostra in mučna. Nekateri poslanci so dr. Ruplu neutemljeno in grobo očitali, da zavestno žrtvuje interese manjšine in se želi dodvoriti Italijanom. Trenutek pa je bil politično izjemno delikaten. Kaj če nas Italija 15.1. ne bo priznala? Na koncu je bilo sklenjeno, da kljub veliki negotovosti ne bomo podpisali trojnega memoranduma, ker ne moramo pustiti slovenske manjšine na cedilu pa tudi naše javno mnenje tega ne bi razumelo. Na predlog predsednika vlade Peterleta je bil sprejet tudi sklep, da pismeno obvestimo De Michelisa zakaj ne moremo podpisati trilateralnega memoranduma, vendar povemo, da ga bo Slovenija izvajala kot, da ga je sopodpisala. Še isto noč smo te sklepe po telefonu posredovali pooblaščenemu ministru Graffiniju, namestniku šefa kabineta ministra De Michelisa in odpovedali prihod dr. Rupla v Rim na podpis trojnega memoranduma.

15.1.1992 je minister dr. Rupel poslal De Michelisu naslednje pismo:

"Komisija za mednarodne odnose Parlamenta Republike Slovenije je sinoči obravnavala moje poročilo o razgovorih s podsekretarjem senatorjem Vitaloneom, ki sva jih včeraj imela v Gorici. Z obžalovanjem je ugotovila, da je italijanska stran odstopila od že parafiranega Memoranduma o soglasju med Italijo in Slovenijo o zaščiti slovenske manjšine v Italiji in da niso bila uresničena pričakovanja Republike Slovenije, da se bo ob podpisu memoranduma o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem mogoče dogovoriti tudi o varstvu slovenske manjšine v Italiji. Zato je sklenila, da v takšnih pogojih Republika Slovenija ne more podpisati trilateralnega Memoranduma o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem.

V želji, da bi se sodelovanje z Republiko Italijo kar najbolje razvijalo glede na naše dosedanje dosledno udejanjanje določila Ustave Republike Slovenije o varstvu manjšin, Vam želim, gospod minister, zagotoviti pripravljenost Republike Slovenije, da bo tripartitni Memorandum spoštovala in izvajala, kot da bi ga sopolpisala.

Republika Slovenija želi tudi ob tej priliki izraziti svojo privrženost načelom najvišje stopnje varstva narodnih manjšin kot dejavnikov prijateljstva in sodelovanja med našima državama. Prepričani smo, da bodo ta vprašanja dobila adekvatno težo v našem prihodnjem medsebojnem vsestranskem sodelovanju”.

Našo odločitev da ne bomo podpisali trilateralnega memoranduma so v Farnezini sprejeli z veliko nevoljo, češ da nismo kooperativni. Tudi De Michelis nam je to zameril, saj bi trojni memorandum lahko politično valoriziral kot svoj dosežek v zaščiti italijanske manjšine. Vendar je pri njemu prevladala politična razsodnost tako, da ni zavrl že sprejetega sklepa vlade o priznanju in 15.1.1992 je Italija, skupaj z drugimi državami Evropske skupnosti priznala Slovenijo.

Italijansko zunanje ministrstvo nam ni nikoli oprostilo zavrnitve podpisa tristranskega Memoranduma. Toda takoj so hiteli razlagati, da smo se s pismom dr. Rupla obvezali spoštovati določila Memoranduma (po uzanci mednarodnega prava, da izjava zunanjega ministra obvezuje njegovo državo). Če je le bila priložnost, se je italijanska stran v dvostanskih dokumentih sklicevala na to našo obvezo.

Odnosi in manjšini v času do izmenjave not o sukcesiji pogodb sklenjenih med Italijo in nekdanjo skupno državo

17.1.1992 je prišel v Slovenijo na uradni obisk tedanji predsednik italijanske republike Cossiga. V uradnih razgovorih in zdravicah na svečani večerji, ki jo je priredil v njegovo čast predsednik Predsedstva Kučan, sta oba predsednika med drugim poudarila zavzetost za ureditev vprašanja manjšin. Tako je predsednik Kučan v razgovorih dejal, da bo Slovenija italijanski manjšini, ki živi na njenem ozemlju, zagotovila zaščito po najvišjih evropskih standardih ter svobodno komuniciranje z delom italijanskega naroda, ki živi na Hrvaškem in z matico. Obenem pa je izrazil upanje, da bo podobno ravnala tudi Italija in vsem Slovencem v Furlaniji-Juljski krajini zagotovila enako varstvo. Po njegovem bosta manjšini odigrali pozitivno vlogo pri povezovanju naših narodov. Zapleti v zvezi z manjšinsko problematiko, ki smo jim bili priča v zadnjih dneh, ne bi smeli vplivati na naše prihodnje sodelovanje. Cossiga je izrazil zadovoljstvo, ker bo Slovenija spoštovala obveznosti, ki jih je SFRJ sprejela do Italije. Kar zadeva manjšin je zagotovil, da bo zastavil ves svoj ugled, da bi o tem prišlo do sporazuma med Italijo in Slovenijo. V zdravici pa je o manjšinah dejal: “Ne dvomim, da bo k takšni pozitivni perspektivi (razvoja odnosov - naša opomba) tehtno prispevalo angažiranje vaše vlade, da zagotovi kar najširše varstvo manjšinam, ki živijo v Sloveniji, posebno italijanski, ki predstavlja rezidenčno jedro kolektiviteta, ki je po drugi svetovni vojni v veliki večini zapustil svoje rojstne kraje. Italija bo s svoje strani garantirala, na bazi predlaganega zakona, ki je v pretresu pred našim Parlamentom, adekvatno zaščito za slovensko manjšino, ki živi na njenem ozemlju”.

Predsednika sta se ponovno srečala v Gorici 7.2.1992. Kučan je takrat Cossigo zaprosil za intervencijo, da ne bi prišlo do brisanje členov statotov, ki dovoljujejo javno uporabo slovenščine v občinah Sovodnje. Doberdob in Števerjan. Tam so statuti določali

pravico javne uporabe slovenščine celo v obdobju hladne vojne, sedaj pa se jim to odvzema. Čeprav je italijanski parlament razpuščen je treba za to vprašanje najti rešitev. V smislu skupne ugotovitve, da je čas za pogovore o bodočih odnosih in ne o zgodovinskih zamerah, je predsednik Kučan ponovno zagotovil, da se položaj italijanske manjšine v Sloveniji ne bo v ničemer poslabšal. Izrazil je upanje, da se to ne bo zgodilo niti s slovensko manjšino v Italiji. Zaprošil je Cossigo naj se zavzame za rešitev problema in tudi, da v Rimu sprejme predstavnike slovenske manjšine. Cossigo je odgovoril, da se občinski statuti morajo prilagoditi obstoječi zakonodaji. Kljub temu pa bo govoril s predstavniki oblasti, da ne bi zadeve prejeducirali. Obljubil je da bo sprejel predstavnike manjšine (kar se ni zgodilo - naša pripomba). Zagotovil je predsedniku Kučanu, da ni razloga za zaskrbljenost in da se bo problem rešil.

Na predstavitvenih obiskih pri funkcionarjih v zunanjem ministrstvu (podsekretar Vitalone, generalni sekretar Bottai, generalni direktor za politične odnose Vanni d'Archirafi) sem kot prvi slovenski veleposlanik izrazil pričakovanje, da bo v novi legislaturi globalni zakon čimprej sprejet in bo slovenska manjšina deležna njihove večje naklonjenosti, saj je po padcu berlinskega zidu in z nastankom demokratične Slovenije odpadel vsak strah, ki je vedno bil povsem neutemeljen, da bi ta manjšina lahko bila nekakšna peta kolona komunizma, ki ogroža italijanstvo na obmejnih območjih. Povedal jim tudi naše poglede na pozitivno vlogo manjšin v utrjevanju medsebojnih odnosov. Vsi so mi zagotavljali, naj bomo brez skrbi, saj na temu delajo. Sploh so bili prvi meseci mojega službovanja v Italiji obetavni, ker so na vseh ravneh izkazovali prijateljsvo do Slovenije in poudarjali njihov interes za krepitev sodelovanja. Le redki funkcionarji so bili rezervirani do nas.

V aprilu 1992 smo v Rimu začeli pogajanja o sukcesiji pogodb. Našo delegacijo je vodil šef pravne službe zunanjega ministrstva mag. Andrej Grasselli, italijansko pa direktor njihove pravne službe prof. Luigi Ferrari Bravo. O varstvu slovenske ali italijanske manjšine se izrecno nismo pogovarjali, ker je bilo to vprašanje zajeto v Osimski pogodbi. Italijanska stran je, kljub naši bojazni, brez pripomb soglašala, da prevzamemo nasledstvo Osimskih sporazumov in vseh 10 prilog. Pomagali so nam precizno formulirati ustrezno noto. Sploh so tako na teh pogajanjih kot tudi na kasnejših sestankih, ki sem jih imel s prof. Ferrari Bravom in pooblaščenim ministrom Tarelijem (koordinator za izvajanje Osimskih sporazumov) bili zelo kooperativni in konstruktivni. Predlagali smo, da se sporazume amandira in prilagodi novemu stanju. Italijanska stran nam je to odsvetovala češ, da bi to predolgo trajalo ter zahtevalo ratifikacijo v parlamentu. Postopno smo z njimi v maju in juniju uglasili besedila not in se dogovorili, da izvršimo njihovo izmenjavo, potem ko bo nova italijanska vlada dobila zaupnico. Italijani so najprej razmišljali, da bi izmenjava not bila opravljena na svečan način ob prisotnosti obeh zunanjih ministrov in čimvečji publiciteti. Ker so bile težave z uglasitvijo prostega termina ministrov je bilo odločeno, da to opravita veleposlanik Slovenije v Rimu in pravni svetovalec Farnesine.

31. julija 1992, v dneh ko Italija ni imela zunanjega ministra (zunanji minister Scotti je namreč po mesecu dni odstopil) in je to dolžnost začasno opravljal predsednik vlade Giuliano Amato, smo na svečanosti pri podsekretarju zunanjega ministrstva Valdu Spiniju izmenjali note o sukcesiji. Pravni svetovalec zunanjega ministrstva prof. Ferrari Bravo je zatrdil, da ima izrecno soglasje predsednika vlade Amata za ta korak. Povedal je tudi, da ratifikacija teh pogodb ne bo potrebna, ker jih je Parlament enkrat že ratificiral. V uradnem listu bodo objavili samo njihov seznam, tako, da bodo italijanski organi

obveščeni in po njih postopali. V kratkih govorih ob svečanosti izmenjave not je bila poudarjena obojestranska želja za najboljše odnose, čemur so dokaz tudi note o prevzemu pogodb. Z njimi je med državama vzpostavljeno začasno pogodbeno stanje, ki omogoča vsestransko sodelovanje. V procesu našega približevanja Evropi bo pa te pogodbe postopno zamenjati z novimi bolj ustreznimi.

24.08.1992 je v Rimu dr. Rupel obiskal novega zunanjega ministra Emilia Colomba. Pred Londonsko konferenco o Jugoslaviji sta izmenjala poglede o jugoslovanski krizi. Rupel je načel tudi varstvo slovenske manjšine, Colombo pa zatrdil, da bo vlada v parlamentu vsekakor obnovila predlog za sprejetje zaščitnega zakona za slovensko manjšino. Kot osnovo bo vzela predlog ti. zakona Maccanico. Prosil je za morebitne pismene opazke in pripombe na ta osnutek. Dr. Rupel se je o tem pogovarjal tudi z generalnim sekretarjem Farnesine ambasadorjem Bottaiem. Le ta ga je obvestil, da bodo jeseni v parlamentu obnovili postopek za sprejem zakona o varstvu manjšine. Načelno ne vidi težav, da se uredi zaščita slovenske manjšine.

Odmevi na prevzem pogodb in protiosimska oziroma protislovenska kampanja

8.9.1992 je v uradnem listu italijansko zunanje ministrstvo objavilo seznam sporazumov, ki so po izmenjavi not 31.7.1992 v veljavi med Republiko Slovenijo in Republiko Italijo. Kakšen mesec dni ni bilo odmevov. Potem pa so v drugi polovici oktobra 1992 tržaški ezuli začeli protestirati, ker je Slovenija prevzela Osimske sporazume. Hitro se jim se pridružile LpT, MSI-DN in drugi nacionalistični krogi tako, da se je kmalu razvnela hrupna kampanja. Zamerili so vladi ker je Sloveniji sploh pripustila, da prevzame Osimske sporazume, saj bi jih, po izginotju Jugoslavije kot pogodbene stranke, morala razveljaviti in zahtevati vrnitev Istre in Dalmacije. Objokavali so usodo italijanske manjšine, ki je sedaj razdeljena na dve državi. Obsodili so vlado nacionalnega izdajstva, prikrižanja in naklepnege izigravanja parlamenta, ker sporazumov s Slovenijo ni predložila v ratifikacijo. Bodlo jih je v nos, ker je seznam prevzetih sporazumov bil objavljen v uradnem listu 8. septembra (dan italijanske kapitulacije) in se zgražali ker je v italijanskih notah fraza o velikem zadovoljstvu s katerim italijanska stran sprejema na znanje slovensko obvestilo o prevzemu Osimske pogodbe. Zahtevali so njeno revizijo in celo njeno razveljavitev, vrnitev nepremičnin ezulom in izrecne garancije za italijansko manjšino. Na dan so privlekli fojbe in Konvencijo iz Vancouverja na osnovi katere bi Slovenija morala vzpostaviti takšen habitat kot je bil leta 1945 (se pravi sprejeti nazaj optante).

Pritiski so postajali vse bolj organizirani in za vlado nerodni. Desničarske sile so proteste skušale maksimalno izkoristiti v predvolilni kampanji za pokrajinske in občinske volitve v Furlaniji Julijski krajini in Trstu. Milanski dnevnik "Il Giornale" je celo začel akcijo zbiranja podpisov za referendum o reviziji Osimskih sporazumov. Po izjavi takratnega namestnika direktorja tega dnevnika Livia Caputa, ki je bil med promotorji protislovenske kampanje, naj bi v treh mesecih zbrali cca 140.000 podpisov. Caputo je takrat v uvodniku Il Giornale napisal naj italijanski parlament izjavi, da Slovenija in Hrvaška ne moreta prevzeti mesta Jugoslavije v Osimskih sporazumih, temveč morata privoliti v trilateralna pogajanja. Trdil je, da je nujno vztrajati na vrnitvi premoženja ezulov, ne toliko iz ekonomskih razlogov, temveč zato, da bi se ponovno vzpostavila italijanska

prisotnost v Istri. Zapisal je tudi, da s pogajanji ni hiteti, ker se tako Slovenija kot Hrvaška "želita približati Evropski skupnosti, zato igra čas v naš prid".

Vlada in vodstva demokratičnih strank niso odločnejše obsodila te kampanje. Tudi italijansko zunanje ministrstvo je reagiralo zelo defenzivno. Zadevo so skušali umiriti z dvoumnimi izjavami o začasnosti pogodbenega stanja, nekakšni nedefiniranosti Osimskih sporazumov ipd. Zelo prav jim je pri tem prišla izjava zunanjega ministra Rupla, ki so jo koncem oktobra objavili tržaški mediji, da se državi lahko pogovarjata o vsem razen o meji. Dr. Rupel trdi, da tega ni nikoli rekel, vendar so tržaški dnevnik objavili takšno njegovo izjavo, naša stran je pa takrat ni demantirala.

12.11.1992 je bila v Poslanski zbornici in Senatu pod točko "izvajanje interpelacij o Osimskem sporazumu" razprava o odnosih s Slovenijo. Poslanci vseh strank so namreč v zvezi z našim prevzemom Osimskih sporazumov naslovili na vlado različne interpelacije. Čeprav so bile različno intonirane, so vse zahtevale odgovor: ali je vlada postopila odgovorno ter v skladu z nacionalnimi interesi, ko je sprejela k znanju ta akt Slovenije in s tem podaljšala veljavnost Osimskih sporazumov in zakaj je to storila; ter drugo, kako namerava vlada zagotoviti italijanske interese v Istri (italijanska manjšina, ezuli, njihovo premoženje).

Zunanji minister Colombo je v svojem obširnem odgovoru na poslanska vprašanja želel delovati pomirjevalno in se izogniti morebitnim sklepom parlamenta, ki bi vlado obvezovali v nadaljnjih korakih. Ni veliko polemiziral, temveč je delovanje vlade glede Osimskih sporazumov skušal prikazati kot skladno z zahtevami parlamenta oziroma interesi Italije in Evrope. Poudaril je, da bi bilo postavljanje vprašanja meja v nasprotju z nacionalnimi interesi Italije. Vlada je postopala v skladu s sklepi Poslanske zbornice z dne 23.11.1991, ki so jo obvezovali na takojšno priznanje Slovenije in Hrvaške ob upoštevanju helsinških načel. Meje med Italijo in Slovenijo so definitivne in nespremenljive ter ne izhajajo iz Osimskih sporazumov temveč heliških dokumentov in načel KVSE. To, da je italijanska vlada sprejela k znanju enostranske izjave Republike Slovenije o prevzemu bilateralnih sporazumov, je v skladu z mednarodnim pravom in je bilo nujno zaradi popolnitve pravnega vakuma, nastalega z razpadom nekdanje SFRJ ter nastankom nove države. S tem so vzpostavljeni le začasni pogodbeni odnosi ob jasnem dogovoru obeh držav, da bodo vsi sporazumi revidirani in sklenjeni novi. Takoj po volitvah v Sloveniji bo Italija pristopila k pogajanjem za revizijo Osimskih sporazumov. Kasneje pa bodo s Slovenijo sklenjeni novi sporazumi za okrepitev gospodarskega sodelovanja, pomembni tudi za spodbuditev gospodarstva Trsta in obmejnih območij. Slovensko manjšino je omenil le pri pojasnjevanju, zakaj je Slovenija odklonila podpis trilateralnega memoranduma o zaščiti italijanske manjšine.

Desničarski poslanci (zlasti MSI, pa tudi nekateri iz PLI in PRI) so bili v razpravi zelo strupeni in zahtevali razveljavitev Osimskih sporazumov. Vztrajali so na povrnitvi Istre ter napadali vlado, ker ni zavrnila izjave Slovenije o prevzemu 49 pogodb. Zavračali so Colombovo tezo o nespremenljivosti meja kot temeljnemu načelu helsinške Evrope in dokazovali, da je z združitvijo Nemčije le-to ovrženo. Bili so grobi in podcenjevalni do Slovenije. Stranke ti, ustavnega loka (DC, PDS, PSI, Komunistična prenova), Zelenih in Mreže (Rete) so odločno nasprotovale zahtevam za spremembo meja. Predstavniki PDS, Komunistične prenove, Zelenih in Mreže so obsodili hujskaško protiosimsko kampanjo v Trstu in poudarjali vrednost Osimskih sporazumov. Poslanci DC in PSI so bili glede tega manj jasni. Vsi pa so zahtevali ukinitve določil o prosti industrijski coni na Krasu, ureditev odškodnine za odvzeto premoženje Ezulov in vrnitev nepremičnin opantom ter večje garancije za italijansko manjšino.

O slovenski manjšini in njeni zaščiti se je malo govorilo. Za njeno zakonsko zaščito so pledirali predstavniki PDS, Komunistične prenovе, Zelenih in Mreže. Predstavniki PSDI je izjavil, da slovenska manjšina uživa zadostno zaščito, poslanec PLI pa je za je za italijansko manjšino v Istri zahteval vsaj takšno zaščito kot jo ima slovenska v Italiji. Predstavniki PSI je celo predlagal, da so obnovi mešana komisija za manjšine.

Manjšine in pogajanja v času zunanjega ministra Colomba

Novembra 1992 je predsednik republike Scalfaro v Trstu sprejel delegacijo slovenske manjšine kot tudi predstavnike Italijanske unije. Delegaciji Slovencev je obljubil ureditev zakonske zaščite.

21. novembra 1992 sta se na zasedanju Srednjeevropske pobude (SEP) v Gradcu, o Osimskih sporazumih pogovarjala zunanja ministra Rupel in Colombo. Italijanski mediji so poročali o njunem dogovoru, da se januarja 1993 t.j. po volitvah v Sloveniji, začnejo pogovori o reviziji Osimskih sporazumov. Poudarek bi bil na gospodarskem sodelovanju, njegovem pospeševanju, na varstvu manjšin in premoženju ezulov. Oblikovana bo italijansko-slovenska pogajalska komisija, ki bi pripravila menu za diplomatska pogajanja v januarju. Italijanski mediji so hvalili konstruktivnost slovenske strani, češ da je izrazila pripravljenost za pogajanja o vseh vprašanih Osimskih sporazumov razen o meji.

Italijanom smo decembra sporočili sestavo slovenske delegacije. Povedali smo jim tudi, da se ne želimo pogajati o nikakršni reviziji Osimskih sporazumov, temveč le o njihovem izvajanju. Italijansko zunanje ministrstvo je nato razvilo tezo o tki nadgradnji Osimskih sporazumov, medtem ko so mediji, politiki in ezuli še naprej govorili o njihovi reviziji. Italijanska stran je stalno poudarjala nujnost vrnitve nepremičnin ezulov in razpihovala njihova pričakovanja.

Koncem novembra so Italijani odpovedali obisk dr. Drnovška, ki je bil dogovorjen za prve dni decembra s pojasnilom, da politična situacija v Italiji, zlasti v Trstu, ni primerna za obisk in da ga je zato bolje odložiti. Odlaganje obiska dr. Drnovška je dejansko označevalo začetek ohlajevanja odnosov med državama. Ni ostalo samo pri tem. V Trstu se je nadaljevala hrupna šovinistična kampanja. V Evropskem parlamentu sta vodja poslanske skupine Socialistične stranke Italije Lelio Lagorio in podpredsednica parlamenta Maria Magnani-Noya zahtevala naj se Evropsko skupnost zavzame za italijansko manjšino ter ezule. V Bruslju so predstavniki Italije delali težave pri pogajanjih za sporazum o kooperaciji med Evropsko skupnost in Slovenijo, zlasti pri oblikovanju prometnega protokola. Zaradi njihovega zavlačevanja smo ta sporazum podpisali šele aprila namesto decembra/januarja. Italija je zamrznila vse naše pobude za razširitev sodelovanja in nam hotela na ta način pokazati, da je od naših stališč do "post Osima" odvisno kako se bodo v prihodnje razvijali odnosi med državama.

Kaj hočejo od Slovenije, so dokaj jasno povedali januarja 1993 v sporočilu Farnesine o imenovanju italijanske delegacije za pogajanje z nami. Izpostavili so namreč tri prioritete: večja in preciznejša zaščita italijanske manjšine v Sloveniji; povrnitev eksproprijiranih in zapuščenih nepremičnin ezulom na podlagi nove slovenske zakonodaje o denacionalizaciji oziroma povečanje odškodnine za to premoženje; novi dogovori o gospodarskem sodelovanju.

Januarja 1993 se je v Rimu dr. Rupel, ki je prisostvoval nekemu posvetovanju Liberalne internacionale, sestel s Colombom. Rekel mu je, da se o premoženju ezulov

nimamo kaj pogovarjati, ker je to vprašanje urejeno z Rimskim sporazumom, mi pa izhajamo od načela "pacta sunt servanda". Colombo je dejal ni mogoče ignorirati problema premoženja ezulov, temveč moramo v pogajanjih iskati zanj nekakšne rešitve. Dr. Rupel je izpostavil tudi vprašanje zaščite slovenske manjšine in se zanimal kdaj bo vlada predlagala parlamentu osnutek zakona. Colombo je zagotovil, da vlada na tem dela.

V začetku februarja 1993 smo protestirali zaradi predloga tržaškega šolskega skrbništva pokrajinskemu šolskemu svetu za "racionalizacijo" nekaterih slovenskih šol na Tržaškem in združitve svetoivanskega in šentjakobskega didaktičnega ravnateljstva v skupno ravnateljstvo. Tako je slovensko zunanje ministrstvo poslalo veleposlaništvu Italije v Ljubljani 2.2.1993 diplomatsko noto števil 112-93/SD-1817 v katerem izraža zaskrbljenost zaradi tega predloga in pravi:

"Ministrstvo za zunanje zadeve opozarja, da je predlagano združevanje svetoivanskega in šentjakobskega didaktičnega ravnateljstva v skupno ravnateljstvo v okviru racionalizacije šolskega omrežja, kar predvidevajo nova določila Ministrstva za šolstvo o celotnem razvoju vsedržavne šolske mreže, v nasprotju z 4. členom točka c Posebnega statuta Londonskega memoranduma z dne 5. oktobra 1954 in 8. členom Pogodbe med SFRJ in Republiko Italijo (Osinski sporazum) z dne 10. novembra 1975, ki jo je Republika Slovenija kot sukcesorica nekdanje Jugoslavije v sporazumu z Republiko Italijo prevzela dne 31. julija 1992.

Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije meni, da Ministrstvo za šolstvo ne more odločiti o ukinitvi ravnateljstva, ki ga ščitijo omenjeni mednarodni sporazumi, saj bi to pomenilo nedopustno zmanjševanje pravic slovenske manjšine v Republiko Italijo in zato predlaga, da se ohrani sedanja šolska mreža v nespremenjeni obliki ter se razpišejo natečaji za nezasedena mesta slovenskih didaktičnih ravnateljev".

O tem je z enako argumentacijo pisal osebno pismo 4.2.1993 tudi novoimenovani zunanji minister Peterle ministrici za izobraževanje Rosa Russo Jervolino v katerem, jo opozarja, da bi sprejem predloga šolskega oskrbnika pomenil "nedopustno zmanjševanje pravic slovenske manjšine v Republiko Italijo". Nanjo se je obrnil tudi kot predsednik SKD na predsednico DC in jo prosil za posredovanje, da se ohrani dosedanja raven slovenskega manjšinskega šolstva.

16.2.1993 sta Colombo in zunanji minister Peterle v Neblu odprla nov mednarodni prehod. Ozračje je bilo zelo prijateljsko. Peterle je obširno govoril o vlogi manjšin v medsebojnih odnosih. Tako slovenska manjšina v Italiji kot italijanska v Sloveniji lahko veliko prispevata k dobri odnosom, boljšem razumevanju, bogatenju kultur. Izhajamo od tega, da so manjšine subjekti, da se medsebojna politika ne more delati brez manjšin in mimo manjšin. Izrazil je prepričanje, da se bodo v novi dinamiki odnosov našle nove rešitve za manjšino in da bo tudi slovenska manjšina zakonsko zaščitena. Colombo pa je zelo obširno izpostavil vprašanje italijanske manjšine v Istri. Ta je sedaj razdeljena na dve državi zato ji je potrebno zagotoviti, da ne bo čutila te razdelitve meje in da bo v obeh državah obravnavana enotno, na enak način. Potožil je ker Slovenija lani ni hotela podpisati tristranskega memoranduma. Peterle je pojasnil zakaj ga nismo podpisali. Rešitve za italijansko manjšino bi bile mogoče s sklenitvijo bilateralnih sporazumov, ki bi izhajali iz enotnih standardov zaščite v obeh državah. Nič nimamo proti, da nekatere skupne ustanove manjšine (na pr. TV Koper, radio, šole, EDIT, Inštitut v Rovinju itd) koristi manjšina v obeh državah in da se skupno financirajo. No potrebno bo o tem skleniti sporazum s Hrvaško. Kar zadeva recipročnosti Slovenija ne želi italijanski

manjšini znižati varstva. Zavzemamo se za maksimalno zaščito obeh manjšin - tako italijanske kot slovenske. Toda če manjšina v eni državi ima dvojezične napise in pravico do uporabe svojega jezika, potem pričakujemo, da bo to imela manjšina tudi v drugi državi. Colombo je dejal, da sta o vlogi in zaščiti slovenske manjšine nedavno (ob obletnici priključitve Trsta Italiji) v Trstu govorila predsednik republike Scalfaro in predsednik vlade Amato. Uporabili bodo ti. zakon *Maccanico*, ki bi ga nekoliko dopolnili. Peterle je opozoril, da se je položaj slovenske manjšine nekoliko poslabšal, omenil je prepoved uporabe slovenščine v nekaterih občinskih svetih in predloge za ti. racionalizacijo slovenskih šol na Tržaškem. Sicer sta se ministra največ pogovarjala o pogajanjih za nadgradnjo Osima. Dogovorila sta se, da se pogajanja začnejo 23.2.1993 v Ljubljani. Ministra sta se tudi dogovorila za ustanovitev skupne zgodovinsko-kulturne komisije.

19. februarja 1993 se je v Rimu ob uradnem obisku pri papežu, predsednik republike Kučan na italijansko željo sestal tudi s predsednikom Scalfarom. Razgovoru sta prisostvovala tudi zunanja ministra Colombo in Peterle. Kučan je poudaril naš interes za dobre odnose, za prijazno mejo med državama ter za večjo prisotnost Italije na našem prostoru. Izrazil je zaskrbljenost, ker so odnosi nekoliko v zastoju, ker ni novih pobud za poglobitev sodelovanja in ker nekateri odpirajo vprašanja iz preteklosti namesto, da bi se obrnili v prihodnost. Urediti je potrebno zaščito slovenske manjšine v Italiji. Pričakuje, da se bodo na pogajanjih o post Osimu med drugim dogovorili tudi o zakonskem reguliranju položaja in varstva slovenske manjšine, seveda pa tudi italijanske tam kjer ni zadovoljivo urejen. Scalfaro je povedal, da se je pred kratkim v Trstu srečal s slovensko in italijansko manjšino. Zlasti zadnja se je pritoževala zaradi težav, ki jih je povzročila meja. Kar zadeva načel za zaščito manjšine so ta enaka za obe. Na praktičnem planu pa je izhajati od realnosti. Italijanska manjšina je v slabšem položaju kot slovenska kar je treba popraviti.

Kučan je dejal, da je meja realnost, potrebno pa si je prizadevati, da bi jo manjšina čim manj čutila. Slovenija je pripravljena, da v praksi uresniči kar je zapisano v ustavi o varstvu italijanske manjšine. Število manjšine ni pomembno za aplikacijo varstvenih ukrepov. Dejstvo, da je italijanska manjšina v Sloveniji maloštevilna predstavlja svojevrsten problem. Ekonomska osnova te manjšine je slaba in ji naša država zato mora pomagati. Za italijansko manjšino bomo naredili vse kar ji gre po evropskih standardih. Seveda pa to pričakujemo tudi za slovensko manjšino v Italiji. Cenimo kar sta Scalfaro in Amato rekla v Trstu o slovenski manjšini. Slovenska manjšina v treh pokrajina FJK želi enako pravno zaščito. Evropska načela za zaščito manjšin so skupna in vsi se moramo truditi, da jih v praksi izvajamo.

23. 2.1993 je na gradu Sirmolu bilo prvo zasedanje delegacij za ti. post Osimo. Našo delegacijo je vodil državni sekretar Ignac Golob (v delegaciji sta bila še ambasador Čigoj in univerzitetni profesor dr. Bohte), italijansko pa veleposlanik Sergio Berlinguer. Soglasno je bilo rečeno, da cilj pogovorov ni nekakšna revizija Osimskih in drugih veljavnih sporazumov, temveč njihov pretres in če se izkaže za potrebno njihova prilagoditev sedanjim razmeram. To naj bi zagotovilo nove možnosti in spodbude za razširitev in obogatitev medsebojnega sodelovanja. Zasedanje je poteklo v konstruktivnem in prijateljskem vzdušju. Slovenska stran je kot posebno pomembno vprašanje izpostavila urejanje položaja slovenske manjšine v Italiji in italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Dogovorjena so tudi druga vprašanja o katerih naj bi se dve strani pogovarjali. Delegaciji sta se razšli v dobrem vzdušju.

Potem pa so se nad medsebojne odnose zgrnili oblaki. 17.3.1993 je italijansko zunanje ministrstvo objavilo sporočilo za tisk v katerem je reklo, da je "med nedavno začeti

pogajanja o reviziji Osimskih sporazumov zelo jasno poudarjen prvenstveni interes italijanske strani za zadovoljivo rešitev vprašanja premoženja, ki je pripadalo italijanskim ezulom". Zato...."bi vsaka zakonska pobuda, ki bi bila v nasprotju s tem ciljem, lahko prejudicirala pogajanja". Izjavilo je tudi, da bo Farnesina z največjo pozornostjo spremljala razvoj situacije "da bi se tako izognili obnašanju, ki bi bilo težko kompatibilno z željeno postopno integracijo Slovenije in Hrvaške v območje Evropske skupnosti".

To sporočilo je pri nas naletelo na oster odmev. Zlati še ker je nekako koincidiralo z italijanskim zavlačevanjem v Bruslju, da bi se določil datum podpisa sporazuma o kooperaciji med Slovenijo in Evropsko skupnostjo. Nekako ob istem času je prišla tudi vest iz Sveta Evrope, da je skupina italijanskih poslancev (demokristjan Folchi in drugi) pogojevala sprejem Slovenije v članstvo Sveta z zahtevo o večji zaščiti italijanske manjšine pri nas in je v ta namen tudi predlagala posebno resolucijo.

Po vtisom vsega tega je Državni zbor 24. 3. 1993 sprejel znana stališča in sklepe o urejanju odnosov med Slovenijo in Italijo, s katerimi je praktično zaprl možnosti za iskanje simboličnih rešitev za nepremičnine optantov. Tako je rečeno, da slovenska delegacija nima mandata za pogajanja o vprašanih, ki posegajo v našo notranjo ureditev; da Slovenija ne more sprejeti skrbi za usodo italijanske manjšine v drugih državah in da Slovenija vztraja pri zahtevi za zakonsko zaščito slovenske manjšine v Italiji.

15.3.1993 je bil v Rimu drugi krog pogovorov, ki pa so potekali v dokaj napetem vzdušju. Državni sekretar Golob je italijanski strani predstavil sklepe in stališča Državnega zbora o odnosih z Italijo in varstvu manjšin. Sporočilo Farnesine z dne 17.3. je ocenil kot grob poizkus internacionalizacije vprašanja nekdanjih nepremičnin optantov in vsiljevanja stališč o nepremičninski zakonodaji. Poudaril je, da je slovenski delegaciji naloženo naj posebno pozornost posveti ureditvi položaja slovenske manjšine v Italiji. Zavrnil je zahtevo italijanske strani naj Slovenija ureja položaj italijanske manjšine tudi na Hrvaškem. Berlinguer je pojasnil, da niso želeli internacionalizirati tega vprašanja temveč le dobronamerno svetovati Sloveniji naj ob njenem približevanju evropskim inštitucijam ne sprejema zakonodaje, ki bi bila v nasprotju z evropsko. Tako kot ima slovenska stran za svojo prioriteto zaščito slovenske manjšine, ima italijanska za prioriteto vrnitev nepremičnin ezulom.

Aprila 1993 je Italija končno dala soglasje za podpis sporazuma o kooperaciji med Evropsko skupnostjo in Slovenijo. Svoje soglasje za podpis sporazuma je temeljila na pismu dr. Drnovška predsedniku Komisije Delorsu v katerem je najavil prilagajanje slovenske zakonodaje evropski. Izposlovala pa je, da je Evropski svet zunanjih ministrov 5.4. ob podpisu sporazuma v posebni izjavi izrazil pričakovanje, da Slovenija pri lastninski zakonodaji ne bo delala razlik med državljanji ES. Italija je tudi umaknila rezerve za našo včlanitev v Svet Evrope.

Maja 1993 je ministrica za šolstvo Rosa Russo Jervolino izdala dekret o združitvi nekaterih slovenskih osnovnih in srednjih šol v Gorici. S tem v zvezi ji je 17. maja 1993 zunanji minister Peterle poslal osebno pismo, v katerem med drugim pravi: "Žal Vam že drugič pišem o praktično identičnih težavah slovenske manjšine, tokrat na Goriškem" Menda je prav z "Vašim odlokom predvidena združitev pedagoškega liceja Simon Gregorčič s klasičnim licejem Primož Trubar v Gorici"."uresničitev predvidene združitve dveh šol (bi) zmanjšala zaščito slovenske manjšine, saj ta še vedno nima zaščitnega zakona. Prav v tej luči ne more biti sporna naša zahteva, da naj se obstoječe stanje na področju šolstva ohrani do sprejema tega zakona. Še posebej pa je nesprejemljivo, da so za šole manjšine predvideni isti kriteriji združevanja kot za italijanske šole".

Na koncu jo prosi, da se ohrani obstoječa mreža manjšinskih šol. Tudi veleposlaništvo v Rimu je zaradi tega protestiralo v Farnesini. Tako je bilo izvajanje dekreta odloženo.

Manjšine in odnosi v času zunanjega ministra Andreatte

Koncem maja 1993 je bila v Italiji oblikovana nova, "tehnična" vlada, ki ji je predsedoval dotedanji guverner centralne banke Ciampi. Zunanji minister v tej vladi je postal ekonomist in univerzitetni profesor Andreatta. Njegove prve izjave o Sloveniji niso bile prav nič nežne. V Trstu je izjavil, da se glede nepremičninske zakonodaje Slovenija mora prilagoditi Evropski skupnosti in ne obratno. Vprašanje Istre je opredelil kot eno od italijanskih strateških vprašanj, vzhodno mejo (tj. mejo s Slovenijo -naša pripomba) pa kot eno od štirih razlogov za aktivnejšo zunanjepolitično dejavnost Italije.

Zunanji minister Peterle mu je že v osebem pismu 8. junija, s katerim mu je čestital, naštel vrsto vprašanj, ki bi jih bilo potrebno premakniti in med drugim napisal: "Ob koncu seveda ne morem mimo položaja manjšin z obeh strani meje. Slovenija je že večkrat izrazila pripravljenost, da pomaga reševati tiste probleme italijanske manjšine v Sloveniji, ki so nastali po naši osamosvojitvi, zavedajoč se dejstva, da se z zgledno ustavno in zakonodajno ureditvijo skrb za manjšine nikakor ne konča. Vas pa bi prosil za pomoč pri realizaciji obljube... da bodo predstavniki slovenske manjšine v Italiji povabljeni v Rim na konsultacije glede priprave osnutka globalnega zaščitnega zakona".

Andreatta mu je odgovoril s pismom 17. junija, v katerem je med drugim izpostavil problem ezulov, ki ne bi smeli biti diskriminirani pri denacionalizaciji. Soglašal je s Peterletovim stališčem o pomembnosti zaščite manjšin. "Želim v prvi vrsti potrditi obvezo moje vlade za definiranje organskega zakonskega okvirja za slovensko manjšino, ki živi v Furlaniji Julijski krajini. Njene potrebe želimo upoštevati skozi demokratični dialog na ravni vlade in parlamenta" In nadaljuje... "Zaupam v vašo pripravljenost, da italijanski manjšini v Istri zagotovite ne samo zaščito, ki jo predvideva slovenska zakonodaja, temveč tudi vaše osebno angažiranje, da bi se s sosedno Republiko Hrvaško dogovorili tisti ukrepi, ki bi zagotavljali enovitost (uniformita) varstva na čim višji ravni, kot je to predvideno v trilateralnem italijansko-hrvaško-slovenskem memorandumu od 15.1.1992, ki je, čeprav ni bil podpisan s slovenske strani, bil naknadno sprejet s strani vaše vlade z uradnim sporočilom italijanski vladi."

Julija 1993 je tržaška občinska uprava (župan Staffieri - Lista za Trst) dala odstraniti dvojezične krajevne napise na območju Vzhodnokraškega rajona, ki so jih manjšinci sami postavili leta 1984 na svoji privatni zemlji. Nekaj dni zatem pa je tržaški občinski svet iz novega pravilnika o rajonskih sosvetih črtal člen o pravici do rabe slovenskega jezika pri delu sosvetov. Zaradi tega je naš veleposlanik interveniral pri generalnem sekretarju zunanjega ministrstva veleposlaniku Bottaiu in vodji II. urada politične direkcije MZZ pooblaščenemu ministru Agu. Pri tem jima je ponovno izrazil zaskrbljenost zaradi drastičnega zmanjšanja predstavnikov slovenske manjšine v deželnem in pokrajinskih svetih po junijskih volitvah v te organe, kar je posledica sprememb volilne zakonodaje, ki sploh ni upoštevala potreb oziroma obstoja manjšine. Tako je v deželni svet bil izvoljen en sam svetovalec iz vrst slovenske manjšine, dolga leta pa bili v njem kar štirje manjšinci. V tržaški pokrajinski svet je prav tako izvoljen samo en slovenski

svetovalec, medtem ko so bili prej štirje. V goriški pokrajinski svet pa tokrat sploh ni bil izvoljen noben Slovenec, prej so pa bili štirje. Tako Bottai kot Ago sta izražala razumevanje za našo zaskrbljenost. Trdila sta, da MZZ ne more uradno intervenirati pri tržaški občini, saj zato nima zakonskega vzvoda. Da pa bodo poskušali vplivati na drugačno obnašanje tržaške občine.

Agu smo izročili opomnik s primeri omejevanja oziroma kršitev pravic slovenske manjšine v zadnjem času (na deželnih in pokrajinskih volitvah 6.6.1993 izvoljeno veliko manj slovenskih svetnikov kot prej, predstavniki vlade so v parlamentarni razpravi o novem volilnem zakonu nasprotovali predlogu, da se slovenski manjšini zagotovi zajamčeno zastopstvo in pri oblikovanju volilnih okrožij upoštevajo interesi manjšine, krši se pravica do uporabe manjšinskega jezika v javnem življenju: župan Staffieri je oktobra 1992 z okrožnico prepovedal sprejemati dopise v slovenskem jeziku; kršena je pravica do dvojezičnih topografskih in drugih napisov, npr. odbita je prošnja občine Dolina da se na novi pošti namesti tabla tudi v slovenskem jeziku, 20.7. so organi občine Trst odstranili napise v slovenskih vaseh Bazovica, Padriče, Trebča in Bani, odbite so zahteve prof. Sama Pahorja za slovenskega tolmača na referendumu 16.4.1993, v predlogu pravilnika o delovanju rajonskih svetov v občini Trst ni več priznana slovenskimi svetovalcem pravica do rabe slovenščine na sejah svetov itd. Dalje RAI še ni začel oddajati oddaj v slovenskem jeziku).

Zaradi teh kršenj pravic naše manjšine je 3. avgusta 1993 Ministrstvo za zunanje zadeve Slovenije izročilo italijanskemu veleposlaništvu v Ljubljani protestno noto št. 178 - SD/93 - 12025, ki glasi:

"Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije izraža odlično spoštovanje Veleposlaništvu Republike Italije v Ljubljani in ima čast izraziti protest proti ukrepom italijanskih oblasti s katerimi slovenski narodnostni skupnosti, ki živi v občini Trst odvzemajo pravico do uporabe lastnega jezika v rajonskih sosvetih in pravico do dvojezičnih krajevnih napisov v slovenskih vaseh.

Republika Slovenija kot članica Sveta Evrope ima zaščito nacionalnih manjšin urejeno na ravni višji od evropskih standardov. Republika Italija je zagovornica upoštevanja evropskega duha pri urejanju skupnih oziroma sosedskih zadev na naši celini.

Pričakujemo, da Republika Italija, naša soseda in članica Sveta Evrope, pokaže polno stopnjo pripravljenosti za urejanje in globalno ureditev položaja slovenske manjšine v Republiki Italiji.

Slovenska manjšina v Republiki Italiji še danes nima celovite pravne zaščite. Še vedno ni globalnega zaščitnega zakona, ki bi opredelil in zagotovil potreben obseg političnih, jezikovnih, kulturnih in drugih pravic na celotnem območju, kjer živi manjšina.

Nesprejemljivo in v nasprotju z evropskim duhom je omejevati in ukinjati pravico slovenske manjšine do uporabe lastnega jezika v rajonskih sosvetih in pravico do dvojezičnih krajevnih napisov v slovenskih vaseh, ker Republika Italija še vedno ni sprejela zakona o globalni zaščiti.

Republika Italija vendarle ima pravno osnovo za varovanje doslej pridobljenih pravic slovenske manjšine. Drugi, peti in sedmi člen Specialnega statuta za Tržaški teritorij (Londonski memorandum) iz leta 1954 in osmi člen Osimske pogodbe iz leta 1975, predstavljajo pravno osnovo za zajamčeno uporabo slovenskega jezika v lokalnih organih oblasti in za dvojezične napise v krajih, kjer živi slovenska manjšina.

Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije izraža upanje, da bo s skupnimi prizadevanji mogoče najti način za pozitivno ureditev položaja slovenske manjšine v

Italiji in izrablja to priložnost, da Veleposlaništvu Republike Italije v Ljubljani ponovi izraze svojega odličnega spoštovanja."

10. avgusta 1993 je na Strmolu bil tretji krog pogovorov o post Osimu. Italijansko delegacijo je tokrat vodil generalni sekretar Farnesine veleposlanik Bruno Bottai. Prišli so z dokaj prožnimi stališči, ki naj bi zagotovila začetek konkretnih pogajanj. Verjetno je bil to poskus ubiranja drugačne taktike, ko naj bi s pogovori o temah kot je položaj slovenske manjšine in gospodarsko sodelovanje, ustvarili ugodnejše vzdušje in možnost za pogajanja o premoženju ezulov, ki je za njih prioriteto vprašanje. (Dan pred tem srečanjem se je v Trstu pooblaščen minister Ago sestal z enotno slovensko delegacijo. Na srečanju je bil dokaj zaprt in odklonilen do zahtev manjšine in naredil slab vtis. Manjšina ga je zato v Primorskem dnevniku kritizirala). Bottai je na tem srečanju široko ekspliciral interes Italije za stabilno Slovenijo, njeno notranjo konsolidacijo in demokratičen razvoj, za našo varnost ter izrazil podporo Italije pri našem vključevanju v Evropsko skupnost, NATO in Zahodnoevropsko unijo. Določen je datum obiska Andreatte v Sloveniji in dogovorjeno, da bi predsednik vlade dr. Drnovšek jeseni obiskal Italijo. Obe strani sta se dogovorili o ustanovitvi delovnih skupin-komisij za urejanje vprašanja manjšin, za gospodarska in finančna vprašanja, premoženjsko pravne zadeve, za področje kulture, izobraževanja in znanost ter za socialna vprašanja in zaposlovanje. Sklenjeno je tudi, da čimprej začne z delom zgodovinsko-kulturna komisija. Slovenska stran je izpostavila kot prioriteto ureditev položaja slovenske manjšine v Italiji.

Srečanje zunanjih ministrov Peterle in Andreatta je bilo 26. 8. 1993 na Bledu. Ministra sta sprejela konkretne sklepe za intenziviranje dvostranskega sodelovanja pa tudi za tesnejše medsebojno sodelovanje v Srednjeevropski pobudi, v Evropi in v reševanju krize v BiH. Sklenjeno je, da na Strmolu dogovorjena delovna telesa in komisije začnejo z delom. Italija je obljubila polno podporo Sloveniji za pridružitvev Evropski skupnosti in vključevanje v ZEU in NATO. Peterle je posvetil veliko pozornost ureditvi položaja slovenske manjšine, sprejetju zaščitnega zakona, ki bo slovenski manjšini v vseh treh pokrajinah zagotovil varstvo in enak tretman ter povečanju subvencij v italijanskem proračunu za leto 1994. Izrazil je pričakovanje, da bo manjšini zagotovljeno tudi minimalno zajamčeno zastopstvo v predstavniških organih. Andreatta je obljubil, da bo vlada kmalu predložila zaščitni zakon parlamentu v katerem se bo skušalo urediti tudi zajamčeno zastopstvo v lokalnih organih in si prizadevala, da bo kljub varčevalnim ukrepom manjšina dobila izdatnejšo pomoč. Obljubil je tudi, da bo v Rimu sprejel delegacijo slovenske manjšine (česar pa ni storil - naša pripomba). Andreatta je s svoje strani postavil kot italijansko prioriteto premoženje ezulov, vrnitev nacionaliziranih nepremičnin vsaj nekaterim, oziroma možnost odkupa nekdanjih posestev optantov. Peterle je zavrnil te zahteve saj je vprašanje urejeno z Rimskim sporazumom ter so mogoče le posamezne geste dobre volje. V skupnem sporočilu so med drugim poudarjena vprašanja varstva manjšin in nacionaliziranega premoženja.

Medtem so nastali problemi s subvencijami za slovensko manjšino iz proračunskih sredstev. Koncem 1993 je bila izčrpana triletna subvencija v višini 8 milijard lir letno, ki je bila slovenski manjšini dodeljena z zakonom 19/91. V prvih delovnih osnutkih proračuna za leto 1994 so v zakladnem ministrstvu za pomoč slovenski manjšini predvideli samo 2 milijarde lir. Na naše prigovore in zlasti na intervencijo ministra Andreatte, ki je septembra 1993 o tem tudi pismeno obvestil Peterleta, je vlada v predlogu finančnega zakona za leto 1994 predvidela za slovensko manjšino sredstva v višini 6 milijard lir, to je 2 milijarde lir manj kot prejšnja tri leta. Čeprav je v Senatu senator Bratina uspel z aman-

damji to vsoto povečati na 8 milijard lir, je vlada to povečanje izigrala na način, da odločitve Senata ni dala v potrditev Poslanski zbornici in je tako na koncu za slovensko manjšino odobreno za leto 1994 le 6 milijard lir.

Jeseni 1993 so z motivacijo nujnega varčevanja italijanske šolske oblasti osmim slovenskim šolnikom, ki so dobili štipendije za enoletno izpopolnjevanje slovenskega jezika na Ljubljanski univerzi, zavrnile zahtevo oziroma osporavale pravico, da bi v času dopolnilnega šolanja še naprej dobivali redne plače. Ker štipendije niso mogle pokriti izpada rednega dohodka in bi se družine teh šolnikov-štipendistov znašle v nemogoči situaciji, je ta ukrep pomenil konec več kot nujnega dodatnega izpopolnjevanja slovenskih šolnikov iz slovenščine na naših univerzah. Že od leta 1992 pa italijansko ministrstvo za šolstvo tudi ni več zagotavljalo sredstev za organiziranje kratkega seminarja slovenskega jezika za slovenske šolnike v Italiji, ki so se do tedaj vsako leto prirejali v skladu s programom kulturnega sodelovanja. Ker je šlo za kršitev Osimske pogodbe in drugih sporazumov je veleposlaništvo v Rimu protestiralo v kulturni direkciji MZZ in poslalo 6. oktobra 1993 noto številka 1047/93 v kateri je pravno utemeljilo, da gre za kršitev mednarodne obveznosti Italije. Ta nota glasi:

“L’Ambasciata della Repubblica di Slovenia presenta i suoi complimenti ai Ministri degli Affari Esteri ed ha l’onore di richiedere l’assistenza e l’intervento presso le competenti Autorità nella seguente questione:

Gli insegnanti delle scuole slovene in Italia partecipano con profitto da quasi trent’anni a corsi nella durata di un anno di lingua e cultura slovena, organizzati dalla Facoltà di filosofia di Ljubljana. In maniera reciproca, anche gli insegnanti delle scuole italiane in Slovenia partecipano annualmente a dei corsi di perfezionamento in Italia. Per il periodo durante il quale i borsisti frequentano i corsi in Italia, percepiscono il loro regolare stipendio alla scuola presso la quale sono occupati in Slovenia. Mentre la Repubblica di Slovenia adempie regolarmente ai propri obblighi, quest’anno gli insegnanti delle scuole slovene in Italia si vedono minacciati a non poter partecipare ai corsi di perfezionamento in Slovenia, in quanto il Ministero della Pubblica Istruzione della Repubblica Italiana quest’anno nega ai borsisti il diritto allo stipendio mensile percepito presso le scuole nelle quali sono impiegati per il periodo di frequenza dei corsi di perfezionamento in Slovenia. Poiché in questo modo verrebbe minacciata l’esistenza degli otto borsisti di quest’anno, considerato che con borsa di studio percepita in Slovenia non possono in alcun modo coprire le spese ordinarie in Italia, sarebbe opportuno garantire loro come finora lo stipendio mensile per il periodo della frequenza del corso di perfezionamento.

Considerato il Memorandum d’Intesa d.d. 5 ottobre 1954, considerato che gli accordi di cui al verbale della XV sessione del Comitato misto italo-jugoslavo di cui all’art.8 dello Statuto Speciale allegato al Memorandum d’Intesa d.d. 5 ottobre 1954 tenutasi a Roma dal 7 al 16 novembre 1968 fra l’altro recitano:

“I fruitori delle borse di studio derivanti dall’accordo culturale d.d. 21 luglio 1964, mantengono, per il periodo di frequenza all’università, lo stipendio spettante in base al posto occupato”;

tenuto conto dell’art.8 degli Accordi di Osimo del 10/11-1975 ratificati con legge 14 marzo 1997, n.73, e precisamente dell’art. 8 che recita:

“Al momento in cui cessa di avere effetto lo Statuto Speciale allegato al Memorandum d’Intesa del 5 ottobre 1954, ciascuna parte dichiara che essa manterrà in vigore le misure interne già adottate in applicazione dello Statuto suddetto...”

nonchè visto il D.L.n.155/1993 (G.U.n.118 del 22-5-1991 pg. 8) e precisamente dell'art.8 che recita:

"A decorrere dalla data di entrata in vigore del presente decreto, la facoltà di impegnare le spese... puo' essere esercitata limitamente ... alle spese derivanti di accordi internazionali...",

siamo dell'aviso che si tratta di obblighi derivanti da accordi internazionali.

In questo senso l'Ambasciata desidera sottolineare l'interesse della Repubblica di Slovenia perche' anche quest'anno e negli anni prossimi il perfezionamento degli insegnanti di entrambi i Paesi si svolga indisturbatamente e pertanto ai aspetta un positivo riscontro.

L'Ambasciata della Repubblica di Slovenia si avvale anche di quest'occasione per rinnovare al Ministero degli Affari Esteri i sensi della sua massima considerazione".

Žal tudi ta intervencija ni nič zalegla in Italijani na noto niso niti odgovorili.

Jeseni 1993 je TVS zmanjšala italijanske programe na TV Koper. Italijanska stran je protestirala, češ da se s tem zmanjšuje raven zaščite italijanske manjšine in krši 8. člen Osimske pogodbe. Andreatta je o tem pisal Peterletu. Vsekakor ta ukrep Sveta RTVS ni bil politično dovolj premišljen, saj je sprejet pred občinskimi volitvami v Trstu in v času, ko smo intenzivirali prizadevanja za sprejetje globalnega zakona o zaščiti slovenske manjšine. Z njim smo se, ob hkratni opozorilni zatemnitvi repetitorjev Ponteca in poslabšani vidnosti signala TV Koper in RTVS v italijanskem prostoru, dejansko odrekli medijske prisotnosti v Italiji. Najbolj je bila prizadeta slovenska manjšina, saj ni več mogla spremljati slovenske TV.

Od sestanka v Bologni do italijanske blokade v EU

Januarja 1994 je prišlo do vladne krize zato je dr. Drnovšek odložil dogovorjen obisk Italiji, kar je Italijane zelo prizadelo. Da bi to zgladili smo sprejeli pobudo za srečanje zunanjih ministrov. Sestala sta se 16.2.1994 v Bologni. Peterle je prepričeval Andreatto, da Slovenija želi imeti kar najboljše odnose z Italijo, Andreatta pa poudaril interes za stabilne in prijateljske odnose z nami. Obljubili so nam podporo za Partnerstvo za mir in pridružitvev Evropski uniji. Dogovorjeno je bilo, da se čimprej srečajo pristojni funkcionarji dveh zunanjih ministrstev radi dogovora o podpori Italije pri pogajanjih o sklepanju asociacijskega sporazuma ter premagovanju različnih birokratskih ovir v Bruslju. Srečala naj bi se tudi predsednika premoženjsko pravnih komisij. Dogovorjeno je bilo tudi, da se takoj oblikuje skupna komisija, ki bi poiskala rešitve za gmotne probleme TV Koper in zagotovila nemoteno nadaljevanje italijanskih programov ter pospešila uvajanje slovenskega televizijskega programa na RAI Trst. Komisijo bi sestavljali predstavniki dveh zunanjih ministrstev ter TVS in RAI.

Tudi na tem srečanju je Peterle vztrajal na čimprejšnjem sprejetju zaščitnega zakona, povečanju državne finančne pomoči itd. Andreatta je dejal, da vlada na tem resno dela. Pripravila je predlog zakona, ki bo šel v proceduro takoj po oblikovanju novega parlamenta. Dodal je, da bo italijansko javno mnenje veliko bolj naklonjeno ureditvi teh vprašanj, če bo medtem Slovenija naredila kakšne pragmatične geste dobre volje glede premoženja ezulov. Tako naj bi: 1. nekdanjim lastnikom namesto plačila odškodnine vrnilo tiste nepremičnine, ki so še v javni lasti; 2. optantom dali možnost, da v nekdanji coni B uživajo "right of establishment"; 3. optantom - italijanskim državljanom nekoli-ko odprli slovenski trg nepremičnin tako, da bi lahko posedovali kakšno hišo, majhno

tovarno ipd. To je bilo prvič, da je italijanska stran urejanje položaja slovenske manjšine odprto povezovala z zadovoljitvijo nekaterih zahtev optantov. Od takrat naprej so Italijani urejanje položaja slovenske manjšine dejansko pogojevali z zadovoljitvijo premoženjskih zahtev ezulov in naša manjšina je postala talka teh izsiljevanj. To nam sicer ni bilo nikoli direktno rečeno, toda italijanska stran ni več za slovensko manjšino storila ničesar pozitivnega.

Na podlagi dogovora iz Bologne sta se 2.3. v Rimu srečala predsednika delegacij za premoženjsko pravno vprašanja g. Tone Poljšak in ambasador Vincenzo Manno. Dogovorila naj bi se o dnevnem redu in načinu dela komisije. Toda Manno je na ta sestanek pripeljal številno italijansko delegacijo, ki je hotela vsiliti njihov koncept obravnavanja in reševanja optantskega premoženja. Nastopili so dokaj grobo in Andreattine predloge iz Bologne tokrat posredovali kot zahteve. Rimski sporazum iz 1983 naj bi se spremenil tako, da bi slovenska stran zagotovila italijanskim upravičencem brezplačno vrnitev tistih nepremičnin, ki so še v javni lasti, vrednost teh nepremičnin pa bi se odbila od odškodnine, ki smo jo po tem sporazumu dolžni plačati. Dali so vedeti, da če njihovih zahtev ne bomo sprejeli, bodo blokirali naše vključevanje v evropske integracije in parlamentu ne bodo predlagali zakona o zaščiti slovenske manjšine. 11.3. pa so bile v Farnesini konsultacije med svetovalko vlade gospo Adanjo in koordinatorjem za EU pooblaščenim ministrom Rossijem. Namesto, da bi se pogovarjala o italijanski pomoči pri pogajanjih z EU, je Rossi govoril samo o konkretnih korakih, ki jih moramo storiti glede vrnitve optantskega premoženja.

15. marca je bil v Trstu sestanek zunanjih ministrov SEP. Andreatta in Peterle sta od tam se potem skupaj odpeljala v Koper na otvoritev prenovljenega sedeža Italijanske unije in imela tam simpatične govore o sodelovanju med državama in vlogi italijanske in slovenske manjšine v krepitvi odnosov med državama. Andreatta ni nič omenil, da bodo v Bruslju zahtevali odlaganje pogajanj s Slovenijo o pridružitvenem sporazumu. V teku predvolilne kampanje je prijazno govoril o Sloveniji, se zavzemal, da se ji pomaga v tranziciji in vključevanju v evropske integracijske procese ter opozarjal na nevarne teze postfašističnega nacionalnega zavezništva in Forza Italia oziroma Finija in Berlusconi o italijanskih zgodovinskih pravicah na Istro ter njihovega manipuliranja z nostalgijo ezulov, češ da bi to Italijo onemogočilo v Evropi.

21.3.1994 je italijanski veleposlanik v Ljubljani Solari izročil državnemu sekretarju Golobu aide-memoire, v katerem se nam zamerja, da kljub dogovorom zunanjih ministrov na Bledu. Bologni in Kopru o dobrih odnosih in prijateljstvu, Slovenija v zadnjih šestih mesecih, "vsaj kar zadeva konkretne poteze, ni pokazala nikakršne dobre volje, poleg tega ni pokazala pripravljenosti, da bi ugodila legitimnim italijanskim pričakovanjem"... "Nedavni srečanja med pomembnimi funkcionarji obeh ministrstev za zunanje zadeve v Rimu 2. in 11. marca, so pokazali celo izrazito zaprtost in nerazumljivo pomanjkanje predlogov slovenske strani, navkljub politični odprtosti, ki jo je pred tem izrazil minister Peterle". Zato je Italija prisiljena "svetovati Komisiji EU, da odloži sprejetje mandata o pogajalskem mandatu" za pogajanja s Slovenijo o pridruženem članstvu. In res je Italija na Komisiji EU predlagala, da se za nekaj tednov odloži razprava o pogajalskem mandatu za pridružitveni sporazum s Slovenijo.

Sicer smo ves čas dobivali informacije, da Italijani niso zadovoljni z našimi stališči glede optantskega premoženja italijanske manjšine in sploh medsebojnih odnosov. O naši "nekooperativnosti" glede premoženja optantov je veleposlanik Berlinguer že spomladi 1993 potožil ameriškim in kanadskim diplomatom. Na Bledu so po srečanju Peter-

le-Andreatta godrnjali zaradi našega odklonilnega stališča o optantskih nepremičninah. V EU so italijanski predstavniki januarja 1994 imeli pripombe na nemško poročilo o pozitivnem gospodarskem in političnem razvoju Slovenije. Trdili so, da kar zadeva nacionalnih manjšin sedanja slovenska zakonodaja ne zagotavlja vsem državljanom enakega tretmana na področju gibanja kapitala in nepremičninskih investicij. Tako so nacionalne manjšine diskriminirane, zlasti italijanska, čeprav je slovenska vlada uradno priznala njen avtohtoni značaj. Dejstvo, da slovenska vlada še ni priznala pravne osebnosti Italijanski uniji je tudi zaskrbljujoče. Zaskrbljuje zmanjšanje italijanskega programa na TV Koper. Tudi v Sekciji EU za zunanje odnose, trgovino in razvojno politiko so 20. in 28.4.1994 v sicer ugodnem poročilu o Sloveniji predlagali črtanje besedila, da Slovenija nima problemov z zaščito manjšin. Zahtevali so, da bi morala več narediti za zaščito italijanske manjšine, ki da je številnejša kot to uradne statistike prikazujejo, dovoliti lastnino nad nepremičninami ne samo ezulom temveč vsem državljanom EU, omenjali eksodus in fojbe itd.

Berlusconijska vlada, manjšina in odnosi s Slovenijo

Na predčasni volitvah 27. in 28. marca 1994 je zmagala desna koalicija Berlusconi-Fini. Že v predvolilni kampanji je desnica najavljala, da bo v primeru zmage na volitvah postavila vprašanje Istre. Tako je Fini že februarja izjavil "da je za Nacionalno zavezništvo (AN) italijanskost Istre načelno vprašanje; AN želi po mirni, demokratični in diplomatski poti pregledati krivični sporazum, ki prek vseh meja krši pravice italijanske skupnosti, ki že stoletja živi na tem ozemlju". Berlusconi pa je pred volitvami izjavil, "da se strinja ne samo s Finijem, temveč z ogromno večino italijanskih državljanov, ki smatrajo italijansko pravico na nesrečno istrsko deželo kod neodtujljivo". Vezano z vključevanjem Slovenije in Hrvaške v EU pa je zahteval posodobitev naše zakonodaje, "ki naj prizna tako neodtujljive pravice Italijanov, ki so morali zbežati, kot onih, ki so tam ostali". Berlusconijev pooblaščenec za Furlanijo Julijsko krajino upokojeni general Caligaris pa je najavil, da bo podobno kot Grčija, ki že dvajset let preprečuje povezovanje Turčije z EU, tudi Italija to onemogočala Sloveniji, dokler le-ta ezulom ne bo vrnila premoženja. O slovenski manjšini tako Forza Italia kot AN v predvolilni kampanji nista govorili, temveč le o italijanski v Istri, ki da je diskriminirana in jo gre bolj zaščititi. Sicer je pa stališče AN do slovenske manjšine bilo znano in nespremenjeno - slovenska manjšina je tujek, ogroža italijanstvo Trsta in Furlanije julijske krajine, uživa preveč pravic in Italija ji daje preveliko finančno pomoč.

Takoj po volitvah je desnica, organizirana v AN in Forza Italia, še bolj odkrito pokazala svoj sovražen odnos do Slovenije in slovenske manjšine še predno je bila formirana vlada. Tržaške ezulske organizacije so bile evforične kako bo sedaj Italija pritisnila Slovenijo. Forza Italia je na sestanku novoizvoljenih poslancev v Fiuggiu sprejela resolucijo, da bo nasprotovala pridružitvi Slovenije v EU dokler ta ne bo ezulom vrnila premoženja, dovolila njihove vrnitve v Istro in dodatno zavarovala italijanske manjšine. Član vodstva AN Mirko Tremaglia je v intervjuu za Corriere della Sera izjavil, da je treba razveljaviti Osimo in zahteval spremembo meje, saj sta Istra in Dalmacija zgodovinsko italijansko ozemlje, ki je sedaj pod tujo okupacijo. Zahteval je italijanski veto na pridruženo članstvo Slovenije. Ta intervju je sprožil ostre reakcije italijanskih strokovnjakov za mednarodne odnose, uglednih novinarjev pa tudi politikov sredinske in leve opcije. Moral je

reagirati tudi kandidat za zunanjega ministra Martino z izjavo, da mednarodni sporazumi niso kosi papirja, ki se lahko odvržejo v koš kadar se komu zljubi in da so meje nespremenljive. Novoizvoljeni senator Caputo je ocenil Tremagline izjave kot nerealistične. Italija ne more zahtevati spreminjanje meje, lahko pa vztraja na reviziji Osima, vrnitvi nepremičnin ezulom in zaščiti manjšine. S tem mora pogojevati svoje soglasje za pridruženo članstvo Slovenije v EU. Končno lahko ezuli računajo na polno podporo vlade pri uresničevanju njihovih zahtev. Ezulske organizacije in tržaški poslanci (posebno Vasconova in Menia) so razvili hrupno kampanjo proti Sloveniji.

V začetku maja 1994 je Berlusconi oblikoval vlado skupaj s Finijevo postfašistično AN in Legu Nord. Zunanji minister v tej vladi je postal prof. Martino. Nova vlada je takoj v začetku zavzela do Slovenije odbojno stališče. V Farnesini so za odnose s Slovenijo zadolžili podsekretarja Livia Caputa, znanega jastreba in zagovornika neoirendentistične politike. Na pariški konferenci o paktu stabilnost v drugi polovici maja je Italija (Martino) nasprotovala vključitvi Slovenije v skupino najbolj zainteresiranih držav in preprečila, da bi jo v sklepnem dokumentu navedli med kandidatkami za pridruženo članstvo oziroma za razširitev EU. Nasprotovala je podelitvi mandata Komisiji EU za pogajanja s Slovenijo o asociaciji. Do konca 1994 je v Bruslju še štirikrat blokirala, da bi predlog mandata EU za pogajanja s Slovenijo prišel na dnevni red ministrskega sveta.

Poletni meseci so bili zelo intenzivni. V juniju se je dvakrat sestala komisija za premoženjsko pravna vprašanja in sicer 9.6. v Rimu ter 30.6. v Ljubljani. Razjasnjeno je, da bodo predmet pogovorov le nepremičnine z območja slovenskega dela nekdanje cone B. Italijanom je povedano, da je le malo nepremičnin, ki so še v javni lasti (od 300 do 400), da že 2000 italijanskih državljanov poseduje na naši obali nepremičnine, ki so jih dobili na osnovi dedovanja. Naprotovali smo italijanskim zahtevam za vrnitev nepremičnin ezulom in vztrajali na izvajanju Rimskega sporazuma.

Junija 1994 je MZZ Peterle v pismu Martinu obširno ekspliciral neurejena vprašanja slovenske manjšine. Italijanska manjšina v Sloveniji uživa z ustavo in zakoni garantirane pravice, ki so nad evropskimi standardi. Njenega položaja se ne da primerjati s situacijo 90.000 članov slovenske manjšine v Italiji, ki je diskriminirana v primerjavi z nemško in francosko, ni zakonsko zaščiten in je različno tretirana v treh pokrajinah kjer živi. Po desetletjih borbe za pravico na javno uporabo slovenskega jezika se le-ta upošteva samo v štirih občinah tržaške pokrajine. Izpolnitev obvez do slovenske manjšine bi močno prispevala k izboljšanju odnosov med državama. Za restitucijo nepremičnin optantov iščemo politično rešitev, ki bi temeljila na dobri volji in spoštovanju veljavnih pogodb. Razumemo humane aspekte tega problema, čeprav se sprašujemo ali so optanti bili resnično pregnani z našega ozemlja. Po drugi strani je 50.000 Slovencev bilo pregnanih s svojih domov v času fašističnega terorja. Oni niso imeli pravice na opcijo, prav tako kot ne tisti, ki so bili internirani v Gonarsu, Rabu in drugih taboriščih Italije. Navedel je koliko imovine, društev, šol, bank je bilo Slovincem odvzeto, podatke o poitaljančevanju itd. Plediral je za vrnitev Narodnega doma v Trstu. Zavzel se je za reševanje odprtih vprašanj in prenehanje pogojevanja ter blokiranja Slovenije na poti v EU.

Martino mu je pismeno odgovoril 14.7.1994, da je vsekakor za dobre odnose in da so "vezi, ki nas povezujejo veliko bolj močne kot sicer pomembna, a vendar marginalna vprašanja, ki obremenjujejo odnose med našima državama". Ne strinja se pa s Peterletom, da je položaj slovenske manjšine v Italiji slab. Vztraja, da bodo ezuli kot nekdanji avtohtoni prebivalci glede restitucije nacionalizirane imovine izenačeni s Slovenci. Pozitivni izhod pogajanj o premoženju ezulov bi v Furlaniji Julijski krajini izboljšalo ozračje

in "olajšalo tudi hitro sprejetje zakona o slovenski skupnosti v Italiji". Najavil je možnost, da bi povečali finančno pomoč na nekdanjo raven, kar pa bo mogoče le če bo medtem Slovenija priznala Unijo Italijanov in jo direktno financirala kot nekdanj.

16. 7. 1994 sta se v Trstu ob sestanku predsednikov vlad Srednjeevropske pobude sestala predsednika vlad dr. Drnovšek in Berlusconi, ki sta jih spremljala Peterle in Martino. Srečanje je bilo prijateljsko. Oba sta poudarila interes za dobrososedske odnose. Drnovšek je zameril ker bilateralne probleme povezujejo z multilateralnimi in otežujejo našo približevanje Evropski uniji. Naši problemi z Italijo bi se veliko lažje reševali če bi Slovenija bila v Evropski uniji. Za Berlusconi je absurdno, da ne moremo optantom zagotoviti predkupne pravice. Če bi to pozitivno rešili bi nas podprli za Evropsko unijo. Drnovšek je odgovoril, da so materialno to res majhne stvari, vendar gre pri tem za veljavnost mednarodnih sporazumov, saj so ta vprašanja bila rešena z Osimskimi in Rimskim sporazumom. Dogovorjeno je bilo, da se pospeši delo komisije za premoženjska vprašanja, ki naj išče konstruktivne rešitve. Naša stran je izpostavila vprašanje varstva slovenske manjšine in globalnega zakona. Martino je odgovoril, da na tem delajo. Predsednika sta se dogovorila, da se septembra srečata v Arcore pri Milanu, da bi se izčrpnjše pogovorila o medsebojnih odnosih in varstvu slovenske manjšine. Takrat naj bi podpisala tudi skupno izjavo o bodočih odnosih med državama. S sestanka smo odšli s pozitivnim vtisom, da smo na dobri poti za izboljšanje odnosov. Vendar je le dobro uro po tem srečanju, podsekretar Caputo na konferenci za tisk vse podržal z izjavo, da je Italija postavila Sloveniji ultimat naj v treh mesecih uredi vrnitev optantske nepremičnine, sicer bo 5. oktobra v Bruslju blokirala mandat za pogajanja o pridruženem članstvu.

27. julija 1994 je na lastno pobudo prišel v Ljubljano podsekretar Caputo. Pogovarjal se je z državnim sekretarjem Golobom in ministrom Peterletom. Oba sta mu odkrito povedala, da ne razumemo italijanskega obnašanja do Slovenije in blokad v Evropski uniji. Poudarila sta željo za razvijanje dobrososedskih odnosov in pripravljenost, da na podlagi veljavnih sporazumov skušamo rešiti vprašanja, ki otežujejo odnose. Caputo je predlagal, da intenziviramo delo komisij in da obe strani pripravita predlog dokumenta o medsebojnih odnosih, ki bi ga predsednika vlad podpisala na srečanju v Arcore. Ta dokument bi prej pogledala državni sekretar Golob in Caputo in se zato sestala 1. 9. 1994 v Rimu.

Predsednik zunanje-politične komisije poslanske zbornice Tremaglia je 20. 8. 1994 v Rimu zbral na posvet predstavnike ezulskih organizacij, Unije Italijanov, Istrske demokratične diete ter poslanca italijanske skupnosti v slovenskem in hrvaškem parlamentu. V izjavi agencijam je Tremaglia dejal, da so na posvetovanju "vsi bili istih misli in enakih pogledov ko je šlo za zaščito manjšin, vračanja imetja ezulom, kulturna in jezikovna vprašanja, še posebej pa glede zahteve po enotni regionalni avtonomiji vseh Italijanov Istre in Dalmacije".... In zaključuje, da bosta Slovenija in Hrvaška če bosta hoteli v Evropo morali "še marsikaj storiti za zaščito manjšin in varstvo človekovih pravic".

Po dogovoru sta se 1. 9. 1994 v Rimu sestala državni sekretar Golob in podsekretar Caputo. Sestanek je bil zelo težak. DS Golob je protestiral zaradi Tremagline izjave, da moramo še veliko narediti za varstvo manjšin in človekovih pravic. Italija še po 18 letih obljubljanja ni sprejela zakona o zaščiti slovenske manjšine, ni še imenovala članov manjšinske komisije, ki se mora v kratkem sestati. Izročili so nam njihov osnutek skupne deklaracije, ki naj bi jo podpisala predsednika vlad. Osnutek je bil povsem neuravnotežen, saj je predvideval za našo stran izpolnitev njihovih povsem konkretnih in rokovsko

opredeljenih zahtev, medtem ko so zase predvideli samo neke nedefinirane obveze. O slovenski manjšini je rečeno, da ji bo vrnjen dom pri Sv. Ivanu ter da bo vlada čimprej dala zakon o zaščiti manjšine v parlamentarni postopek. Povedali smo, da nas to absolutno ne zadovoljuje. Državni sekretar Golob ni dal soglasja za skupno sporočilo za tisk, ker v njem ni bila omenjena slovenska manjšina in znova niso bili upoštevani bistvene zahteve slovenske strani.

V drugi polovici septembra smo italijanski strani izročili naš protipredlog skupne izjave, ki je predvideval povsem konkretne obveznosti Italije do slovenske manjšine in obšel italijanske zahteve glede restitucije nepremičnin ezulom. Italijanska stran je ta predlog na sestanku Golob-Caputo 29.9.1994 v Ljubljani zavrnila, tako da so pogajanja na tej ravni bila končana neuspešnozaradi nesprejemljivih italijanskih zahtev.

Zanimivo je bilo prvo in edino zasedanje komisije za manjšinska vprašanja 19.9.1994 v Rimu. Našo delegacijo je vodil državni sekretar dr. Vencelj, italijansko pa ambasador Manno. Manno je sestanek začel s trditvijo, da je naloga komisije priprava dvostranskega sporazuma med Slovenijo in Italijo o zaščiti italijanske manjšine v Sloveniji. Ta obveza izhaja iz trilateralnega memoranduma. Ambasador Ago je nato nanizal, da glede zaščite italijanske manjšine konkretno pričakujejo: priznanje Unije Italijanov kot enotne zastopniške organizacije italijanske manjšine; da Slovenija finančna sredstva, ki jih daje Samoupravnim narodnostnim skupnostim preusmeri na Italijansko unijo; da se ta sredstva povečajo; da Slovenija vzpostavi ekonomsko bazo italijanske manjšine; da se italijansko manjšino vključi v procese denacionalizacije in privatizacije; da se pri koprskem šolskem zavodu ustanovi poseben urad, ki bi skrbel za pedagoško-didaktične zadeve italijanske manjšine v Istri; da se v vse šole na narodnostno mešanih območjih uvede pouk italijanske kulture; da se okrepi avtonomnost manjšinskega šolskega sistema; da se okrepi organizacijska in vsebinska avtonomija manjšinskih programov TV Koper; da se izboljša znanje italijanščine zaposlenih v pravosodnih organih treh obalnih občin, da se omogoči nemoten pretok Italijanov iz Hrvaške Istre, ki se želijo zaposliti v strukturah italijanske manjšine v Sloveniji; da se odpravijo težave pri uvozu italijanske literature; da se ustanovi posebna mešana komisija za vprašanja radia in TV Koper. Slovenska vlada naj ne ovira procesa pridobivanja italijanskega državljanstva za manjšince. Dejansko je italijanska stran zahtevala precej več kot v Zagrebu 10. januarja 1992.

Državni sekretar dr. Vencelj je osporaval italijansko stališče, da je mandat komisije zgolj priprava dvostranskega sporazuma o zaščiti njihove manjšine. Poudaril je, da smo se pripravljene pogovarjati samo, če bo predmet razgovorov tudi položaj slovenske manjšine v Italiji. Opozoril je na zaskrbljujočo situacijo v kateri se ta manjšina nahaja. Ustno je posredoval seznam zahtev, ki jih izraža slovenska manjšina v Italiji in jih bomo zastopali v pogajanjih. Manno je trdil, da bodo slovensko manjšino zaščitili z notranjimi ukrepi, italijansko pa želijo z dvostransko mednarodno pogodbo. Ago je dal vedeti, da italijanska stran nima nobenega namena sklepati bilateralnega sporazuma o zaščiti slovenske manjšine (kar je njihova linija od pogajanj v Gorici 14. januarja 1992). Pri tem so se ves čas sklicevali na Ruplovo pismo in se delali neumne glede jasnega stališča v prvem delu tega pisma, da trilateralnega memoranduma nismo podpisali zato, ker Italija ni želela skleniti dvostranskega o varstvu slovenske manjšine. Naša stran je zavrnila njihovo tolmačenje in odprto povedala, da se ne nameravamo pogajati samo o italijanski manjšini, temveč le o zaščiti obeh. Povedala jim je tudi, da po normah med-narodnega prava varstvo manjšin ni več interna zadeva neke države ter da so države glede tega zavezane mednarodnim normam. Vencelj je predlagal naj krovna mešana komisija določi mandat komisije.

Na sestanku je bilo dogovorjeno, da bo dr. Vencelj italijanski strani poslal seznam zahtev slovenske manjšine za ureditev njenega položaja. Te zahteve je veleposlanik Kosin v imenu dr. Venclja oktobra izročil ambasadorju Mannu.

“Sklopa poglavitnih zahtev, ki se nanašajo na slovensko manjšino v Italiji:

I. sklop: Neuresničene in neizvajane rešitve za katere obstaja zakonska osnova

- *Financiranje manjšinskih organizacij: financiranje manjšinskih organizacij in njihovih dejavnosti se s strani italijanske republike izvaja neverjetno neurejeno in neredno. Dvo in večletne zamude niso nobena redkost. Državni proračun in izvedbeni deželni zakoni za izvajanje državnega proračuna se ponavadi sprejemajo pravočasno, izjemno pa zaostaja njihova realizacija; razlogi za oviranje rednega zakonitega financiranja slovenske manjšine so politične narave. Posledice tega so čedalje večje zadolževanje manjšinskih organizacij, krčenje njihovega delovanja in vse večja navezanost na proračunske vire Republike Slovenije.*

- *Odsotnost slovenskih televizijskih oddaj na državni televizijski mreži: že dve desetletji je v veljavi državni zakon, ki uvaja slovenski program na eno od nacionalnih televizijskih mrež. Slovenskih oddaj na italijanski radioteleviziji (RAI) pa še vedno ni. Obljube in zagotovila se vrstijo, storjenega pa ni bilo praktično ničesar.*

- *Opuščanje financiranja ustaljenega dodatnega izobraževanja pedagoških delavcev, ki poučujejo na slovenskih šolah v Italiji.*

II. sklop: Zadeve in rešitve, ki jih je (še)le potrebno zakonsko urediti

- *Globalni zaščitni zakon, kot temeljna in vseobsegajoča zakonska norma: zakon je ena ključnih zahtev, ki jih vsebuje Osimska pogodba, sklenjena med Italijo in Jugoslavijo že leta 1975 (to ni povsem točno - Osimska pogodba tega ne vsebuje, je pa to implicitno rečeno v resoluciji, ki jo je ob ratifikacije Osimske pogodbe 17.12.1976 sprejela Poslanska zbornica - naša pripomba). V parlamentarni postopek je bilo vključenih že vsaj pet zakonskih osnutkov; do plenarne parlamentarne razprave pa se ni “prebil” niti eden.*

- *Politično zastopstvo manjšine v predstavniških organih na lokalni ravni (rajon, občina, pokrajina, dežela) in državni ravni: manjšinske politične strukture že dalj časa zahtevajo uvedbo zagaraniranega manjšinskega mandata v predstavniških organih vseh ravni; doslej brez vsakega uspeha.*

- *Zakonsko jasno urejena raba slovenskega jezika v pisnem in ustnem poslovanju organov in predstavnikov oblasti na ozemlju kjer avtohtono živi slovenska manjšina.*

- *Dosledno dvojezična toponomastika na ozemlju kjer avtohtono živi slovenska manjšina.*

- *Možnost sprememb v preteklosti poitalijančenih imen po maksimalno poenostavljenem postopku.*

- *Možnost učenja slovenskega jezika, kot tujega jezika in sicer pod enakimi pogoji kot angleškega, nemškega in francoskega jezika, v vseh šolah na ozemlju kjer avtohtono živi slovenska manjšina.*

- *Privatni dvojezični šoli v Špetru Slovenov v Videmski pokrajini se prizna status državne šole.*

- *V vseh občinah Videmske pokrajine kjer avtohtono biva slovenska manjšina, se v vrtcih v učne programe uvedejo tudi teme, ki se nanašajo na krajevne tradicije, jezik in kulturno v slovenskem jeziku,*

- V vseh občinah Videmske pokrajine kjer avtohtono biva slovenska manjšina, se v vse obvezne šole uvede poučevanje slovenskega jezika, krajevne zgodovine, tradicije in kulture.

- V srednjih šolah s sedežem v tistih občinah Videmske pokrajine kjer avtohtono biva slovenska manjšina, se obvezno organizirajo izbirni tečaji slovenskega jezika.

- Priznanje statusa državnega glasbenega konservatorija glasbenim šolam ("Glasbena matica", "Emil Komel"), ki že delujejo v pokrajinah Trst, Gorica in Videm.

- "Združenju slovenskih športnih društev v Italiji" se prizna status javne ustanove za promocijo športa.

- Ustanovi se deželni institut za raziskovanje in razvoj na področju vzgoje v šolah s slovenskim učnim jezikom. Institut naj bo pravna oseba po javnem pravu in upravno avtonomna.

- Narodni dom v tržaškem rajonu Sv. Ivan, bivši Narodni dom ("Hotel Balkan") v centru Trsta in bivši Trgovski dom v centru Gorice naj se namenijo brezplačni in trajni uporabi slovenske manjšine.

- Na območju kjer avtohtono biva slovenska manjšina morajo upravna ureditev, uporaba prostora, načrti družbeno-ekonomskega in urbanističnega planiranja ter njihovo izvajanje spoštovati načelo varovanja etnične značilnosti teh območij. V ta namen mora biti v pristojnih organih zagotovljena primerna zastopanost slovenske manjšine".

Po zmagi desnega kartela se je stopnjeval pritisk šovinističnih sil na slovensko manjšino. Poleg nacionalističnih organizacij (na pr. Lege nazionale in drugih) so proti manjšini nastopali tudi poslanci desničarskih strank (Menia, Romulo, Vasconova, Nicolini). V nos so jim šle zlasti proračunske dotacije za manjšino pa so se zavzemali za njihovo zmanjšanje. Tako je Romulo, goriški senator Forza Italie po beneških vaseh govoril kako manjšina ne bo več dobivala državnih dotacij oziroma, da bodo ta sredstva uporabljena za krepitev italijanske kulturne prisotnosti. V tej dejavnosti jim je prišlo zelo prav poslabšanje odnosov med državama. V vladinem predlogu proračuna za 1995 je tako izginila postavka za pomoč slovenski manjšini in so se ta sredstva znašla povsem nedefinirana v neki skupni postavki, s katero bi povsem arbitrarno razpolagalo in jo delilo predsedstvo vlade. Zahteve manjšine so bile v javnosti ignorirane. Tako je Slovenska skupnost v Rimu priredila dobro obiskano konferenco za tisk ob 40. obletnici Londonskega memoranduma o soglasju in delila spomenico v kateri je zlasti pomenila parlamentu, ker še ni sprejel zakona o globalni zaščiti. Na konferenci so poleg voditeljev Slovenske skupnosti govorili tudi poslanci z Val d'Aoste in Južne Tirolske. Vendar mediji o tem niso ničesar objavili, čeprav je na konferenci bilo kar dober ducat dokaj uglednih novinarjev. Pod pritiski so se znašle tudi gospodarske institucije manjšine. Banca d'Italia je uvedla skrajno drastični ukrep komisarske uprave v Kmečki banki in grozila s podobnim korakom v Tržaški kreditni banki. Njeni inšpektorji so se zapičili v Safti in ga poskušali inkriminirati. (Več o pritiskih na manjšinske banke v posebnem poglavju). Šolski skrbnik je zopet predlagal zmanjšanje števila slovenskih šol.

Oglejski dokument in okoli njega

27. septembra sta se v New Yorku srečala zunanja ministra Peterle, ki je že bil v ostavki in Martino. Menila sta, da bi medsebojnim pogajanjem bilo potrebno dati nov zagon. Zato je potrebno poiskati najmanjši skupni imenovalec za izhod iz sedanje rel-

ativno blokirane situacije ter dati v naših odnosih poudarek na prihodnost. 30. septembra je naša vlada dala izjavo, da bo harmonizirala zakonodajo z evropsko in predlagala spremembo ustave. 1. oktobra je Martino v posebni izjavi pozitivno ocenil ta naš korak in povedal, da pošilja v Ljubljano generalnega sekretarja MZZ Sallea, ki bo posredoval vabilo našemu zunanjemu ministru za njuno srečanje v Italiji. Na tem sestanku naj bi zunanji ministra ustvarila pogoje za spodbuditev medsebojnih pogajanj in pripravila srečanje predsednikov vlad, ki naj bi bilo čimprej.

Salleo je prišel v Ljubljano 5. 10. Srečal se je z zunanjim ministrom Peterletom. Osnovna tema njunega razgovora je bila kako v situaciji objestranske čustvene nabitosti pomakniti odnose, urediti položaj manjšin ter izhajajoč od deklaracije slovenske vlade od 30.9. priti do sprejemljivih rešitev glede nepremičnin optantov. Kar zadeva manjšin je Salleo poudaril zaskrbljenost italijanske strani za svojo manjšino v Sloveniji in na Hrvaškem glede na to, da je razdeljena med dve suvereni državi. Italijanska stran se zaveda, da je potrebno še veliko storiti za slovensko manjšino. Peterle je dejal, da je položaj slovenske manjšine v Italiji pomembno odprto vprašanje med Slovenijo in Italijo. Razlika v zaščiti manjšin je zelo velika. Izrazil je željo, da bi na tem področju prišlo do napredka. Posebej je izpostavil neizenačen položaj Slovencev, ki živijo v treh različnih pokrajinah. Kot primer je navedel neurejen status slovenske zasebne šole v Benečiji. Zahteval je pojasnilo glede izpada postavke pomoči za slovensko manjšino v osnutku proračuna. Zaprostil je tudi za pojasnilo o uvedbi komisarske uprave v Kmečki banki v Gorici. Dogovorjeno je, da se bosta ministra srečala 10. oktobra v Ogleju.

Zunanji minister Martino je 6. 10. obvestil zunanjepolitično komisijo Predstavniškega doma o razvoju pogajanj s Slovenijo. Po njegovem je Slovenija ena od akterjev transformacije prostora bivše Jugoslavije za katerega je Italija neposredno zainteresirana. Italijansko-slovenska pogajanja nosijo v sebi splošno dimenzijo in presegajo vprašanja, ki so predmet pogajanj. Italija podpira cilj Slovenije, da postane pridružena članica s perspektivo polnopravnega članstva. Slovenija je geografsko, tradicionalno, kulturno in civilizacijsko del Evrope. Osrednje vprašanje pogajanj je bilo premoženje ezulov. Kar zadeva italijanske manjšine je potrebno urediti posledice dejstva, da se je manjšina znašla razdeljena med Slovenijo in Hrvaško. Pri tem je potrebno izhajati od tristranskega memoranduma. Slovenija pričakuje, da se sprejmejo nekateri ukrepi v odnosu do slovenske manjšine v Italiji, ki se jih bo italijanska stran morala lotiti v okviru avtonomne državne suverenosti in v duhu odprtosti.

Srečanje Peterle - Martino v Ogleju je potekalo v konstruktivnem duhu. Pred tem je 7. in 8. 10. v Rimu redakcijska skupina Kosin - Manno skušala oblikovati nekakšen osnutek deklaracije predsednikov vlad, ki bi jo dva ministra definitivno oblikovala. Italijanska stran je prvič v zgodovini medsebojnih odnosov v osnutku predvidela tudi zagotovitev manjšinskih pravic Slovincem v Benečiji, vendar pod pogojem preštevanja. Osnutek je bil s slovenske strani na večih mestih amandiran, tudi določilo o preštevanju, tako da je največji del tega dokumenta ostal v oklepajih, ki naj bi jih razrešila dva ministra. Slovenska stran je 9. 10. zvečer pod vodstvom ministra Peterleta pripravila našo različico skupne izjave, ki se je dokaj razlikovala od rimskega osnutka. V Ogleju je Martino, po dolgotrajnih in trdih pogovorih sprejel največji del naše verzije osnutka izjave. Vendar je italijanska delegacija z nekaterimi amandmaji razvodenela naš prvotni papir. Ministra sta signirala osnutek skupne deklaracije predsednikov vlad in izjavila, da bosta o smotnosti te izjave skušala prepričati svoji vladi.

Oglejska izjava govori o manjšinah v 5., 6. in 7. točki, ki glasijo:

"5. Italijanska stran bo sprejela ukrepe v korist slovenske manjšine v Italiji, začenši z vrnitvijo Narodnega doma pri Sv. Ivanu in dodelitvijo finančnih sredstev za zasebno slovensko šolo v Videmski pokrajini, kakor tudi druge ukrepe, o katerih se bosta strani sporazumeli v Mešani slovensko italijanski komisiji za manjšinska vprašanja. (italijanska stran je bila že v Ogleju pripravljena razširiti to besedilo s še kakšnim konkretnim ukrepom, vendar, da ne bi pri naštevanju bilo izpuščeno kakšna pomembna zahteva manjšine, so sprejeli naš predlog, bi se o tem naknadno dogovorili na mešani komisiji - moja pripomba).

6. Vladi se sporazumeta, da bodo ukrepi za zaščito manjšin sprejeti v obeh državah na osnovi ustrezne notranje zakonodaje, upoštevajoč pri tem obstoječe bilateralne in multilateralne obveznosti. S tem v zvezi italijanska stran potrjuje, da bo do 31.12.1994 predložila parlamentu zakonodajo za globalno zaščito slovenske manjšine.

7. Slovenska vlada potrjuje pripravljenost za dogovor za odpravljanje posledic, ki izhajajo iz ločitve italijanske manjšine v dve različni državi, v skladu z duhom Memoranduma o soglasju z dne 15. januarja 1992."

V Ogleju je generalni sekretar MZZ Salleo povedal, da bodo, kot gesto posebne naklonjenosti, manjšini za leto 1994 zagotovili dodatno še 2 milijardi proračunskih sredstev (torej skupaj 8 milijard). V proračunu za leto 1995 bo ponovno uvedena postavka pomoči za slovensko manjšino, zaenkrat v višini 6 milijard ITL, s perspektivo povečanja na 8 milijard.

Med razgovori v Ogleju je Peterle izrazil Martinu našo prizadetost zaradi uvedbe komisarske uprave v Kmečki banki. Razumemo, da so proti banki ukrepa, če krši zakone ali slabo posluje. Vendar ima Banca d'Italia na voljo široko paleto ukrepov za takšne primere. Pri Kmečki banki se je poslužila najbolj drastičnega, kar izziva našo upravičeno zaskrbljenost, saj kaže na nenaklonjenost do slovenske manjšine. Martino se je skliceval na popolno samostojnost Banca d'Italia vendar je obljubil, da si bo prizadeval vplivati na ublažitev tega ukrepa.

Martino je dokaj hitro dobil soglasje voditeljev strank vladine koalicije za osnutek skupne izjave. Precej težav je sicer imel s Finijem, ki ji je najprej nasprotoval. Na koncu pa je le sprejel Martinove argumente, da si Italija s slabimi odnosi in pritiski na Slovenijo poslabšuje pozicijo v Evropski uniji ter postavlja na kocko svoje vitalnejše interese v srednji in vzhodni Evropi. Postavil pa je pogoj, da se pred podpisom izjave, o njej razpravlja v parlamentu. Fini je imel s svojimi pristaši v Trstu hude težave, ko jim je na zborovanju pojasnjeval in zagovarjal nujnost sporazuma s Slovenijo. Mnogi so bili razočarani in prizadeti ter temu nasprotovali. Kot je kasneje izjavil je bilo zanj to najtežje zborovanje v njegovem političnem življenju. Na zborovanju so mu žvižgali in glasno negodovali, čeprav je zahteval, da se Slovenija mora opravičiti zaradi fojb in eksodusa italijanskega prebivalstva.

Oglejska izjava je bila prvi skupni dokument v katerem so Italijani priznali obstoj Slovencev v Benečiji in izrazili pripravljenost, da za njihovo šolo zagotovijo finančna sredstva. Politično je bilo tudi pomembno, da je Fini kot vodja nacionalistične desnice z njo soglašal in bil pripravljen sprejeti pomiritev s Slovenijo, saj bi že samo dejstvo, da AN podpira sodelovanje s Slovenijo, verjetno nekoliko zaprlo usta nacionalističnim krogom ter organizacijam in zaustavilo njihovo harangiranje proti naši državi. Seveda je Fini to naredil samo zaradi izboljšanja imidža AN v Evropi. Toda Slovenija je osnutek skupne izjave zavrnila. Najprej je predlagala nekaj amandmanov, ki smo jih posredovali z nota-ma 26. in 28. oktobra. Ker italijanska stran tudi po razgovorih Peterleta in Martina 27. oktobra ni bila pripravljena sprejeti naših predlogov, je Slovenija osnutek zavrnila.

16.11.1994 je dr. Iztok Simoniti, kot posebni odposlanec predsednika vlade dr. Drnovška, izročil v Rimu generalnemu sekretarju italijanskega MZZ veleposlaniku Ferdinandu Salleu novi predlog osnutka skupne izjave predsednikov vlad. V njem je o manjšinah rečeno:

Obe vladi "priznavata obvezujoč značaj notranjih in mednarodnih norm, ki urejajo zaščito avtohtonih nacionalnih manjšin, slovenske v Italiji in italijanske v Sloveniji, in v tem smislu potrjujeta veljavnost naslednjih načel:

Tč. 2a) polno spoštovanje minimalne ravni zaščite po 8. členu Osimske pogodbe z dne 10. novembra 1975, če le-te evropska zakonodaja ni še presegla;

b) spoštovanje in upoštevanje večnacionalne identitete posameznikov, družin in socialnih skupin, ki na različne načine povezujejo prvine obeh nacionalnosti, italijanske in slovenske;

c) dosledno izvajanje notranjih pravnih norm, ki same ali s sklicevanjem na ustrezne mednarodne pogodbe, določajo kazni za diskriminacijo posameznikov ali skupin zaradi njihove nacionalne pripadnosti;

d) da si bosta prizadevali za zaščito ekonomskih temeljev nacionalnih manjšin z omogočanjem svobodnega razvoja v okviru pravil tržnega gospodarstva; vladi se zavezuje, da bosta vprašanja, ki so povezana z ekonomskimi temelji obstanka nacionalnih manjšin reševali dvostransko z namenom vsklajevanja morebitnih posegov ene in druge države v to področje.

Tč.3) da bosta priznali in spoštovali čustva človeškega trpljenja vseh pripadnikov avtohtonega prebivalstva, Slovencev in Italijanov, ki so, zaradi narodnostne pripadnosti ali zaradi posledic totalitarne politike v različnih obdobjih in na različne načine, brez lastne krivde morali zapustiti svoje domove; da si bosta hkrati prizadevali odločno braniti naravno pravico do življenja v miru in do svobodnega razvoja ter ukrepali proti slehernemu revanšizmu in nacionalističnem zlorabljanju preteklosti."

Italijanska stran uradno ni odgovorila na ta predlog. Podsekretar Caputo ga je na seji komisije za zunanjo politiko Senata 24.11.1994 omenil in povedal, da predlog ni vseboval željenih konkretnih predlogov glede vračanja nepremičnin, predkupne pravice in varstva italijanske manjšine, temveč samo neka splošna načela, ki naj bi veljali za odnose med državama.

Na naše insistiranje je v Ljubljano 23.11.1994 ponovno pripotoval generalni sekretar MZZ Salleo. Srečal se je s predsednikom vlade dr. Drnovškom in državnim sekretarjem Golobom. Vztrajal je, da je za deblokiranje medsebojnih odnosov nujen nekakšen konkreten dogovor o premoženju ezulov. Po njemu bi bilo najmanj boleče in najbolj elegantno če bi nekdanjim bivšim lastnikom dali predkupno pravico, ki bi bila časovno omejena. S tem bi problem, ki je sedaj med državama, spustili na raven privatnikov in njihovega neposrednega dogovarjanja ter se osvobodili pritiskov ipd. Vendar naša stran tega ni mogla sprejeti. Po tem obisku se z Berlusconijevo vlado nismo več pogovarjali.

Naj še omenimo, da je septembra 1994 Centralni urad za problematiko obmejnih in etničnih manjšin italijanskega Ministrstva za notranje zadeve objavil dokaj izčrpan študijo pod naslovom "Evropa manjšin - prvo poročilo 1994". V tej študiji med drugim zajema tudi italijansko manjšino pri nas in slovensko v Italiji. Ocenjuje, da italijanska manjšina v Sloveniji šteje okoli 3500 pripadnikov in da živi v občinah Koper, Izola, Piran. Korektne opisuje njen položaj ter ustavne in zakonske norme za njeno zaščito. Pri tem poudarja, da slovenska ustava, poleg osnovnih človekovih pravic, garantira tudi

posebne pravice avtohtoni italijanski in madžarski manjšini. Te najbolj važne posebne pravice so: pravica na uporabo materinega jezika, uporaba nacionalnih simbolov, pravica na ustanavljanje avtonomnih organizacij in inštitucij, pravica na razvoj lastne kulture in pravica, do informiranja v svojem jeziku.

V isti študiji ocenjujejo, da slovenska manjšina šteje cca 80.000 od katerih živi cca 25.000 v Tržaški pokrajini, 11.000 v Goriški in med 36 do 40.000 v Videmski. Dokaj dobro opisuje situacijo med Slovenci na Goriškem, površno o položaju in zaščiti na Tržaškem, manjšino v Benečiji pa opisuje kot ne povsem slovensko, saj naj bi govorila jezik, ki je le podoben slovenskemu in se zato mnogi manjšinci ne počutijo Slovence. Mnenje notranjega ministrstva, da v Benečiji obstaja slovenska manjšina je bilo zelo pomembno. Nacionalistične sile so seveda zagnale krik in vik proti tej študiji in ji zlasti zamerili, da je pretiravala v ocenah o številčnosti slovenske manjšine, ki da so nerealno visoke. Zato je v drugi študiji Ministrstva za notranje zadeve iz leta 1996 to število zmanjšano na cca 46.000 Slovencev. Od tega naj bi jih bilo na Tržaškem 25.000, na Goriškem 11.000 in v Videmski pokrajini od 6.000 do 10.000. O manjšini v Benečiji pišejo da "je razdeljena, zlasti v Nadiških dolinah na dva dela: en del je filo-slovanski, drugi pa močno povezan z italijanskim nacionalizmom". V študiji ugotavljajo "da se vedno bolj uveljavlja težnja k močnemu oživljanju nacionalističnih čustev in da se duhovščina, zlasti domači duhovniki pomikajo k stališčem, ki so blizu filozofski struji".

Program kulturnega sodelovanja in manjšina

Naprej smo videli kako so italijanske oblasti "zaradi varčevanja" in racionalizacije ukinjale slovenske šole na Tržaškem in Goriškem oziroma jih združevale. S podobnim opravičevanjem tudi niso več zagotavljale sredstev za organiziranje seminarjev za izpopolnjevanja slovenskega jezika za slovenske šolnike v Italiji. Od leta 1993 so šolnikom, ki naj bi šli v Ljubljano na enoletno dopolnilno šolanje iz slovenskega jezika, ukinili izplačevanje rednih plač. Z 24.9.1994 pa je Italija enostransko suspendirala Sporazum o vzajemnem priznanju diplom in strokovnih naslovov z dne 18.2.1983, ki ga je Slovenija prevzela z izmenjavo not 31.7.1992. Menda zaradi zlorab in sprememb v visokošolskih sistemih. Vse to je močno prizadelo slovensko manjšino. Zato je slovenska stran pri dogovarjanju programa kulturnega sodelovanja za obdobje 1995-1998, posvetila veliko pozornost izobraževalni in kulturni dejavnosti za manjšine. O tem se je razpravljalo po diplomatskih kanalih in na dveh zasedanjih mešane komisije za kulturo, izobraževanje in znanost septembra in oktobra 1994.

20.10.1994 je bil v Rimu podpisan štiriletni program kulturnega sodelovanja. Prvo poglavje tega programa obravnava "vzgojno in kulturno dejavnost za manjšine". V prvem členu "podpisnici poudarjata svoje zanimanje za dejavno sodelovanje, ki naj pospeši kulturno življenje manjšin v obeh državah..." "Slovenska stran v zvezi s tem opozarja na svoj poglavitni interes za pobude, ki se nanašajo na sodelovanje med šolskimi oblastmi obeh držav; na dejavnost pedagoških svetovalcev; na seminarje in predavanja za izobraževanje ter dodeljevanje štipendij učiteljem jezika druge države podpisnice; na možnost študijskih obiskov ter na dodeljevanje štipendij učencem in učiteljem obeh manjšin, na izmenjavo učnega gradiva". V programu se prvič izrecno omenja slovenska manjšina v Videmski pokrajini. Namreč 2. člen glasi: "Podpisnici poudarjata interes za uresničitev pobud v izobraževanju in kulturi, katerih namen je ohraniti zgodovinsko,

umetnostno, kulturno in jezikovno identiteto italijanske manjšine v Sloveniji (po veljavni zakonodaji o regionalni ureditvi na območju občin Koper, Izola in Piran) ter slovenske manjšine v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini. Podpisnici bosta podpirali vse oblike neposrednega sodelovanja med ustanovami obeh podpisnic, ki delujejo v profesionalni in amaterski kulturi, katerih namen je ohranjanje in razvoj kulturne identitete slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Sloveniji, še posebej s pošiljanjem knjig, revij in časopisov, opreme ter organiziranja razstav in gostovanj umetniških ansamblov" itd. V tretjem členu se državi obvezujeta, da bosta podpirali sodelovanje množičnih medijev, zlasti pri obveščanju manjšin in zagotovili sodelovanje manjšin v radijskih in TV programih, oziroma sprejemanju programov iz matičnih držav. 4. člen pa predvideva ustanovitev delovne skupine ekspertov, ki bo "letno določila podrobnosti za uresničevanje pobud iz 1. člena tega programa in spremljala njihovo uresničevanje".

Komisija ekspertov se je sestala maja 1995 v Ljubljani in se sporazumela: o izmenjavi pedagoškega svetovalca za potrebe manjšinskih šol ter njihovih nalogah; da se v vsaki državi organizirata letno po dva seminarja za pedagoške delavce manjšinskih šol; da vsaka država daje po 8 štipendij letno za izpopolnjevanje učiteljev in profesorjev pripadnikov manjšin s tem, da zadržijo plačo; da slovenske šolske oblasti nudijo slovenskim šolam v Italiji brezplačno knjige za šolske knjižnice in učne pripomočke, enako italijanske za manjšino v Sloveniji, manjšinskim šolam dajeta matični državi na razpolago tudi brezplačne učbenike, da se organizirajo poučni šolski izleti itd. Italijanska stran je izrazila "pričakovanje, da se bo Vlada RS aktivno zavzela za ohranitev pridobljenih pravic pri poučevanju italijanskega jezika v šolah na narodnostno mešanem območju" slovenska pa "da se bo italijanska vlada aktivno zavzela za ohranitev sedanje mreže šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji".

Ker je začasni italijanski suspenz sporazuma o priznavanju diplom prizadel zlasti manjšini, sta Slovenija in Italija 10.7.1995 podpisali Memorandum o soglasju o vzajemnem priznavanju slovenskih in italijanskih diplom, ki naj bi manjšincem omogočil, da se v času dokler ne bo sklenjen in stopil v veljavo novi sporazum o vzajemnem priznavanju visokošolskih diplom, priznajo diplome pridobljene na univerzah v matičnih državah. Da je Memorandum sklenjen predvsem zaradi manjšin izhaja iz preambule, ki govori o izogibanju za manjšini nezaželenim posledicam suspenzije sporazuma in iz 2. člena, ki za manjšince ne zahteva pogoja, da so v času šolanja dejansko prebivali v državi kjer je sedež univerze. Memorandum je izjemnega pomena za manjšince, ki svoj študij končajo v matični državi.

Na manjšinskem šolskem področju italijanska stran ni izpolnila dogovora, da slovenski šolniki, ki gredo na specializacijo v Slovenijo, zadržijo osebni dohodek, ni uredila vprašanje prostorov za slovenskega pedagoškega svetovalca, krči mrežo šol s slovenskim učnim jezikom in ne financira seminarjev za slovenske šolnike, itd. Skratka slovensko manjšinsko šolstvo obravnava tako kot šolstvo večine, kar je nesprejemljivo.

Manjšina in pogajanja v času Dinijeve vlade

Januarja 1995 je na povabilo predsednika odbora za mednarodne odnose Thalerja prišel v Ljubljano predsednik zunanjepolitične komisije Senata Gian Giacomo Migone. Bil je zelo prijateljski. Obsojal je vladino pogojevanje italijanskega soglasja za pridružitveni sporazum s predhodno rešitvijo zahtev za vrnitev premoženja ezulov. Naklonjen je bil ureditvi položaja slovenske manjšine. Zagotavljal je, da Italija nima nobenih

teritorialnih pretenzij do Slovenije in da bi bile zahteve za spremembo meja nekaj norega. Obljubil je podporo Senata v deblokiranju vladinih blokad v Bruslju. Kmalu po tem obisku je Berlusconijska vlada padla. Dini je oblikoval novo "tehnično" vlado.

Za obdobje vlade premiera Dinija in zunanje ministric Agnellijeve je značilno dokaj intenzivno prizadevanje tako slovenske kot italijanske strani, da bi za optantsko premoženje našli nekakšen kompromis. Slovenska vlada je želela prekiniti italijansko nagajanje in blokiranje sklenitve pridružitvenega sporazuma, italijanska se pa razbremeniti pritiska ezulov ter vsaj nekoliko zadovoljiti njihova pričakovanja. Dinijevi vladi zaradi zunanjepolitičnih ambicij niso ustrezali slabi odnosi s Slovenijo, vendar ni mogla ničesar presekat mimo parlamenta. Zato je imela v pogajanjih vezane roke, saj bi za kakršenkoli sporazum z nami, morala dobiti izrecno ali vsaj tiho soglasje tudi desnega centra. Po drugi strani pa, kot je to komentiral senator Andreotti na seji zunanjepolitične komisije Senata 3.3.1995, se nobena druga vlada kot Dinijeva "tehnična", ne bi mogla lotiti urejanja odnosov s Slovenijo. Namreč politične vlade, ki bi to poskušale, bi njihovi nasprotniki takoj anatemizirali in jim tako gledale pod prste, da ne bi mogle sprejeti nobenega kompromisa. Tehnična vlada ni imela teh ovir. Desnica je sicer Diniju oporekala, da ima njegova vlada mandat za pogajanja s Slovenijo, vendar je Agnellijeva imela dokaj širok maneverski prostor za urejanje odnosov z nami.

8. februarja sta se v Rimu srečala novoimenovana zunanja ministra Thaler in Agnellijeva. V več kot enournem pogovoru na štiri oči je Agnellijeva spor s Slovenijo ocenila kot nesmiseln. Izrazila je željo, da se hitro najde obojestransko sprejemljiva rešitev za premoženje optantov in umakne italijansko nasprotovanje za začetek pogajanj o pridruženem članstvu. Thaler je izpostavil tudi varstvo slovenske manjšine. Dogovorila sta se za imenovanje osebnih predstavnikov, ki naj bi iskala kompromisne rešitve za odprta vprašanja in predloge čimprej poslala ministroma v odobritev. Agnellijeva je tudi zagotovila, da Italija ne bo več blokirala pogajanj med EU in Slovenijo in se bodo bilateralna vprašanja reševala paralelno.

Ministra sta za svoja predstavnika imenovala Matjaža Jančarja in generalnega direktorja za politične zadeve Italijanksega zunanjega ministrstva De Franchisa. Italijanska stran je bila seznanjena z našimi zahtevami in pričakovanji za izboljšanje zaščite slovenske manjšine. O varstvu narodnih manjšin kot pomembnemu dejavniku za krepitev medsebojnega zaupanja je izčrpno govoril minister Thaler na posvetovanju o slovensko-italijanskih odnosih 18.2.1995 v Pesaru. Izpostavil je neurejen položaj slovenske manjšine, saj po devetnajstih letih obljubljanja italijanski parlament še ni sprejel globalnega zakona o zaščiti te manjšine, ki se jo v treh pokrajinah kjer živi dokaj različno obravnava.

Jančar in De Franchis sta se sestala prvič 18.2.1995 v Ljubljani in potem do 6.3. še dvakrat (v Rimu in Ljubljani). Osebna predstavnika sta z dokajšno težavo, po številnih obratih in zapletih, oblikovala predlog skupnega sporočila, ki sta ga zunanja ministra objavila 6. marca 1995, na dan ko je Italija v Bruslju dala soglasje za začetek pogajanj EU z nami. V njem sta potrdila odločnost za rešitev problemov, ki obstajajo med dvema državama. Poudarila sta, da so "trenutno bilateralni pogovori usmerjeni k nadaljnjem razvoju celovitih bilateralnih odnosov, ... in pobud v korist narodnih manjšin".

V pogovorih pooblaščenecv, (kot smo mi kvalificirali ta dvostranska intenzivna pogajanja) je naša stran zelo odločno in argumentirano postavljala v ospredje zakonsko ureditev položaja in drugih vprašanj slovenske manjšine. De Franchis je takoj na začetku

povedal, da nasprotujejo bilateralnem sporazumu o slovenski manjšini, da pa so jo pripravljene z notranjo zakonodajo benevolentno zaščititi. O premoženju ezulov smo se bili pripravljene pogovarjati samo vezano za vrnitev nekaterih stavb, ki so bile slovenski manjšini odvzete v obdobju fašizma (npr. Narodni dom "Balkan", Trgovinski dom v Gorici, Narodni dom pri Sv. Ivanu itd). Toda Agnellijeva ni pokazala poslušnosti za probleme slovenske manjšine. Menila je, da je položaj slovenske manjšine zadovoljiv.

Agnellijeva je 3. marca obvestila zunanjepolitično komisijo Senata, da bo 6.3. v Bruslju umaknila veto na začetek pogajanj o asociaciji. Povedala je, da so v pogovorih osebnih predstavnikov namenili "maksimalno prioriteto vprašanju nepremičnin, ki so v Sloveniji nekdaj bile v italijanski lasti. Hkrati je izrazila upanje, da mi ne bomo v tej fazi ustvarjali novih problemov, med katere po njenem sodijo tudi zahteve za zaščito slovenske manjšine. Tako so jo zbudila naša "povsem neumestna poudarjanja glede tretmana slovenske manjšine v Italiji (ki) niso na mestu in so nepotrebna. Italija, tako kot vse druge evropske države, ki jih povezuje civilizacija in demokracija, zaupa zakonodaji svojih sosed o varstvu manjšin in spoštovanju obveznosti, ki v tej materiji izhajajo iz mednarodnih sporazumov". Tudi Italija pozorno spremlja položaj italijanske manjšine, ki živi v dveh državah ter potrebuje enotno varstvo. "S pravico torej pričakujemo s strani Slovenije enako zaupanje v pripravljenost Italije, da bo adekvatno zaščitila njeno manjšino v naši državi". Podobno je govorila tudi 7.3.1995 na zunanjepolitični komisiji Poslanske zbornice.

4. marca je naša vlada v sporočilu za javnost pozdravila italijanski umik veta in ponovila pripravljenost, da z Italijo nadaljuje bilateralna pogajanja o vseh odprtih vprašanjih. Sporočilo končuje z naslednjim odstavkom: "H konstruktivnosti pogovorov bo vsekakor prispeval tudi spremenjen odnos do slovenske manjšine v Italiji, ki je v zadnjem času izpostavljena dodatnim, zlasti ekonomskim pritiskom".

7.3.1995 je Agnellijeva ministra Thalerja z osebnim pismom obvestila o "hrabrem koraku Italije" v Bruslju in poudarila nujnost hitrega nadaljevanja razgovorov o bilateralni problematiki, začevši z indiciranjem možnega vsebinskega napredka o vprašanih, ki sta jih načela osebna predstavnika. Predlagala je naj bi se v prihodnjih dneh sestala v Rimu mešana komisija. Thaler je v odgovoru z dne 15.3. predlagal naj bi pooblaščenca nadaljevala z uvodnimi pogovori. Obvestil je o naši nameri, da postavimo tudi vprašanje nepremičnin, ki so bile Slovincem odvzete v času fašizma in sklenitev dvostranskega sporazuma o zaščiti manjšin.

Jančar in De Franchis sta marca v Rimu nadaljevala pogovore. Jančar je obširno razgrnil probleme slovenske manjšine, pričakovanja glede zakonske zaščite in drugih vprašanj, trpljenje Primorskih Slovencev v času fašističnega terorja. Posredoval je podatke koliko nepremičnin, bank itd. so fašistične oblasti odvzele Slovincem v tem času, plediral, da se jim nekaj nepremičnin sedaj vrne. Pojasnjeval je nujnost sklenitve dvostranskega sporazuma za zaščito slovenske in italijanske manjšine itd. De Franchis je bil nekoliko presenenečen zaradi tega in Agnellijeva je 31.3. poslala Thalerju novo pismo v katerem je protestirala zaradi razširjanja tematike. Izrazila je zaskrbljenost, da se pogajanja ne bi zapletla in zašla v sterilnost. Potožila je, da je pričakovala našo večjo konstruktivnost glede premoženja optantov. Ponovno je predlagala naj bi čimprej začela z delom mešana komisija za pravno premoženjske zadeve. Sklepe te komisije bi rada sankcionirala s čimprejšnjim obiskom v Ljubljani. Ne bi želela, da postane vprašljiv odmik italijanskega veta v Bruslju.

Pogovori Jančar-De Franchis so se vrteli precej v krogu. Na vsakem srečanju sta obe strani spreminjali stališča. Italijani so najprej sprejeli naše zahteve za vrnitev nekaterih

stavb, ki so jih fašistične oblasti odvzele slovenskim organizacijam, kasneje pa so jih zavrnil in bi bili pripravljene vrniti samo dom pri Sv. Ivanu. Zavrnil so naš predlog za sklenitev dvostranskega sporazuma o zaščiti manjšin. V takšni situaciji so pogovori dveh pooblaščenecv zašli v slepo ulico. Cigoj, ki je zamenjal obolelega Jančarja in De Francis sta na sestanku v Rimu 27.7. uglasila nekakšen osnutek protokola o premoženju optantov, varstvu manjšin in italijanski ratifikaciji pridružitvenega sporazuma oziroma spremembah, ki jih do takrat mora Slovenija izvršiti v lastninski zakonodaji. Kot vse dotodaj, bi tudi ta papir morali odobriti dve vladi. Italijanska stran pa ga je po neki, samo njej jasni logiki, tolmačila kot da je definitivno usklajen. Ko je jeseni Thaler v pismu predlagal nov sestanek pooblaščenecv Agnellijeva nanj ni odgovorila. Hkrati je Italija blokirala podpis asociacijskega sporazuma z EU. Francesina je namreč ocenila, da nadaljevanje pogovorov ni smiselno ker naša vlada nima zadostnega števila glasov v parlamentu za podporo morebitnega sporazuma z Italijo in spremembo ustave.

18.9.1995 je prišla v Ljubljano na razgovor z državnim sekretarjem Golobom načelnica II. urada politične direktije MZZ Laura Mirachian. Državni sekretar Golob ji je izročil naše predloge za ureditev vprašanja nepremičnin in osnutek "Memoranduma o statusu slovenske manjšine v Republiki Italiji in italijanske manjšine v Republiki Sloveniji", ki glasi:

"- Obe državi ponovno potrjujeta veljavnost odločb o zaščiti manjšin, ki jih vsebuje Mirovna pogodba, Londonski memorandum o soglasju in Pogodba iz Osima.

- Izražata svojo privrženost duhu in konkretnim določbam Kopenhagenskega dokumenta o človekovi dimenziji v KVSE, Pariške listine, Listine Sveta Evrope o zaščiti regionalnih jezikov in jezikov manjšin, Zaključnega poročila srečanja strokovnjakov o narodnih manjšinah v Ženevi leta 1991, Helsinškega dokumenta iz leta 1992 in Okvirne konvencije Sveta Evrope o zaščiti manjšin. Zavezujeta se, da bosta omenjene dokumente ustrezno in pravno zavezujoče vključili v ustrezno domačo zakonodajo, ki ureja zaščito manjšin.

- Izražata svojo privrženost načelu nedeljivosti in enakih standardov človekovih pravic in, v tem okviru, pravic manjšin in pripadnikov teh manjšin.

- Prizadevata si za načelo najvišje stopnje kolektivnih in individualnih manjšinskih pravic za manjšine v obeh državah in pri tem upoštevata objektivno potrebo po zaščiti posameznih manjšin.

- Izražata svojo pripravljenost, da skušata olajšati komunikacijo v svojih odnosih do tretjih držav in možnosti za sodelovanje med manjšinami v primerih, ko manjšine živijo na ozemlju tretjih držav.

1. Vlada Republike Italije:

1. leta 1995 ob ustreznem sodelovanju organizacij, ki predstavljajo slovensko manjšino, sproži postopek za sprejem Zakona o globalni zaščiti manjšin;

2. Vlada Republike Italije izroči nepremičnine organizacijam slovenske manjšine v Italiji za kulturne, socialne in druge neprofitne dejavnosti. Seznam nepremičnin se začne z Narodnim domom v Trstu, Trgovskim domom v Gorici in Narodnim domom Sveti Ivan v Trstu ter drugimi nepremičninami, ki so pripadale Slovincem;

3. sprejme ustrezne določbe ali spremeni obstoječe in tako zagotovi, da bodo slovensko manjšino v predstavnih telesih na lokalni, regionalni in državni ravni zastopali pripadniki slovenske manjšine;

4. uzakoni uporabo slovenskega jezika v komuniciranju z upravnimi in sodnimi organi, še posebej uporabo slovenskega jezika, pisanega in govornega, za tiste člane

predstavnih teles, ki pripadajo slovenski manjšini;

5. z zakonom na ustrezen način zagotovi dvojezičnost uradnih krajevnih imen, tabel in oznak krajevnih imen ter napise, ki označujejo lokalne in državne javne ustanove na ozemlju avtohtone slovenske manjšine;

6. s spremembo zakona zagotovi možnost poenostavljenega brezplačnega postopka na zahtevo upravičencev za spremembo tistih slovenskih priimkov in imen, ki so bili spremenjeni v skladu s predpisi;

7. zakon naj bi na šolah na ozemlju avtohtone slovenske manjšine, omogočil enako pravno možnost učenja slovenščine kot tujega jezika za vse, ki jih to zanima;

8. izenačila bo ustrezne predpise in prakso v zvezi z zaščito slovenske manjšine v Videmski, Goriški in Tržaški pokrajini.

II. V okviru tega Memoranduma se Vlada Republike Italije zavezuje, da bo:

1. takoj ustanovila ali ponovno ustanovila vse tiste vzgojnoizobraževalne zavode slovenske manjšine, ki so navedeni v Aneksu k Londonskemu memorandumu in jih vnesla v vse ustrezne zakone Republike Italije o slovenskih šolah v Goriški in Tržaški pokrajini (zakon št. 1112 z dne 12. julija 1961, zakon št. 923 z dne 22. decembra 1973);

2. v okviru programa kulturne izmenjave za leto 1996 refinancirala in zagotovila dodatno izobraževanje učiteljev iz šol slovenske manjšine;

3. zagotovila redno in promptno financiranje organizacij slovenske manjšine v znesku najmanj 8 mlrd. ITL na leto. Sredstva se nakažejo ustanovam, ki so do njih upravičene, do konca marca vsakega koledarskega leta, sredstva za 1995 pa najkasneje en mesec po podpisu te izjave;

4. omogočila Tržaški kreditni banki in Kmečki banki, da bosta na ustrezen način restituirali sredstva, ki so bila slovenskim bančnim ustanovam na zasedenem ozemlju Republike Italije bila odvzeta v letih od 1918 do 1943.

III. Dodamo bo Republika Italija sprejela še druge ukrepe v korist slovenske manjšine in sicer:

1. Dodelila bo državni status privatni šoli v Špetru Slovenov in manjšinskim glasbenim šolam, ki delujejo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

2. Na območju videmske pokrajine, kjer živi slovenska manjšina, bo zagotovila:

a) uvedbo tematike v zvezi z lokalnimi tradicijami, slovenskim jezikom in kulturo v programe predšolskih zavodov;

b) uvedbo fakultativne možnosti udeležbe učencev na tečajih slovenskega jezika v vseh osnovnih šolah ter na srednjih in visokih šolah, ki imajo sedež v občinah zgoraj omenjenega območja.

3. Dodelila bo javno-pravni status Združenju slovenskih športnih organizacij pri vlogah za podporo športov iz javnih fondov.

4. Dodelila bo pravno osebnost in upravno avtonomijo za posebni regionalni inštitut za raziskovanje in razvoj vzgoje v šolah s slovenskim jezikom.

5. Zagotovila bo takšno upravno organizacijo, rabo prostora, programe planiranja ekonomskega in urbanističnega razvoja, ki se nanašajo na ozemlje avtohtone poselitve slovenske manjšine in bo upoštevala zaščito etničnih značilnosti tega območja. V ustreznih pristojnih organih naj bo zagotovljeno adekvatno predstavništvo slovenske manjšine.

6. Podaljšala bo čas in razširila območje slušnosti in vidnosti oddaj rednih slovenskih programov RAI, ki bo pokrivala celotno ozemlje avtohtone poselitve slovenske manjšine.

IV. Na osnovi recipročnosti bosta obe državi predmete, ki jih manjšinske organizacije potrebujejo in uvažajo za svoje kulturne in izobraževalne potrebe, oprostili carine in prometnega davka.

V. Republika Slovenija bo zagotovila:

1. Neomejen obseg in kvaliteto pravnega varstva na območju avtohtone poseljenosti italijanske manjšine v občinah Koper, Izola in Piran ter na višjih predstavnistiških, upravnih in sodnih ravneh, kjer je to določeno z ustavo in zakoni Republike Slovenije.

2. Z ustreznimi notranjimi predpisi čim boljše možnosti za stike in sodelovanje organizacij italijanske manjšine na območju Republike Slovenije in Republike Hrvaške.

VI. Z vprašanjem narodnih manjšin se bo takoj začela ukvarjati mešana slovensko-italijanska komisija, ki bo presojala ob upoštevanju in v okviru določb bilateralnih in multilateralnih pravnih instrumentov".

Tako kot na druge naše predloge o zaščiti slovenske manjšine, tudi na tega italijanska stran ni odgovorila. V New Yorku so koncem septembra v razgovorih med Thalerjem in Agnellijeva Italijani ponujali nek kratek non-paper o zaščiti manjšin, ki je bil zelo splošen. Tako je prvi odstavek glasil: "Dve vladi se zavezujeta, da bosta sprejeli, v okviru svojih suverenih prerogativov, vsebinske ukrepe, če potrebno tudi na zakonski ravni, za zaščito njihovih respektivnih manjšin, vključno z zagotovitvijo ustreznih prostorov."

O varstvu manjšin je Agnellijeva v intervjuju za Delo, objavljenem 21.10.1995 rekla: "Avtohtona italijanska manjšina v Sloveniji seveda čuti posledice fizične ločitve zaradi nove meje, to pa je problem, katerega resničnosti ni mogoče zanikati in ki ga bomo morali rešiti. Razumem, da je to težje v sedanjih okoliščinah, vendar težave ne smejo postati alibi, da bi se v koreninah zanikal obstoj problema. Za slovensko manjšino v Italiji ta problem gotovo ne obstaja. Poleg tega uživa visok standard življenja in blaginje, saj ji je med drugim v zadnjih letih pomagala znatna gospodarska rast v Furlaniji-Juljski krajini, v kateri aktivno sodeluje. Toda vse je inogoče izboljšati in pripravljene smo to storiti v okviru naše ustave in veljavnih predpisov".

Do konca leta 1995 se z italijanskim zunanjim ministrstvom o zaščiti manjšin nismo več pogovarjali, razen ko sta decembra odpravnik poslov Volk in načelnica Mirachianova poskušala oblikovati nek kompromisni papir o rešitvi odprtih vprašanj, ki pa mu je vodstvo Farnesine nasprotovalo, češ da za to trenutno ni političnih pogojev.

V letu 1995 je v proračunski debati bil sprejet triletni zakon (1995-1997) o finančni pomoči slovenski manjšini v Italiji in italijanski v Sloveniji ter na Hrvaškem. Po tem zakonu je za slovensko manjšino predvidena subvencija za leto 1995 v višini 7 milijard ITL, za leti 1996 in 1997 pa po 8 milijard ITL letno. V tem letu je Slovenska skupnost preko poslancev iz Doline d' Aoste in Južne Tirolske predložila v Poslanski zbornici osnutek zakona o globalni zaščiti slovenske manjšine. Nekaj mesecev kasneje pa je podoben osnutek, ki ga je pripravila skupna delegacija slovenske manjšine, predlagal v parlamentarno proceduro v Senatu pokojni senator Darko Bratina. Osnutek so podprli predstavniki vseh strank, razen senatorjev Nacionalnega zavezništva. Od jeseni 1995 pa je stopila v veljavo ukinitvev dveh slovenskih nižjih srednjih šol na Tržaškem in treh višjih srednjih šol na Goriškem. Šole so bile ukinjene tako, da se jih je, kljub protestom staršev, manjšine in Slovenije, pripojilo drugim šolam. Leta 1995 so se končno, dvajset let po sprejetju zakona o tem, začele na tretji regionalni mreži (RAI 3) dnevne televizijske oddaje v slovenščini. Oddaje oblikuje in emitira deželni sedež RAI v Trstu. Vendar signal ne sega do Videmske pokrajine. Omeniti je še, da je oktobra 1995 v Gorici predsednik republike Scalfaro sprejel enotno delegacijo manjšine in ji svetoval, da vztraja v svojih zahtevah za zakonsko zaščito. V Rimu pa je maja 1995 Primorski dnevnik priredil jubilejno promocijsko proslavo ob 50. obletnici izhajanja tega glasila slovenske manjšine. Proslava je bila dobro obiskana vendar brez odjeka v rimskih medijih.

Prisostvovalo ji je okoli 10 italijanskih poslancev in senatorjev, novinarji in večje število javnih in kulturnih delavcev.

Gospodarsko spodkopavanje manjšine

Kmalu po volitvah marca 1994 na katerih je zmagal Kartel svoboščin, je italijanska centralna banka na dokaj demonstrativen način poslala inšpekcije v tri od petih bank slovenske manjšine. 6.4.1994 je začela inšpekcija v Kmečki banki v Gorici, 30.4.1994 v Zadrुžni banki in hranilnici v Doberdolu, 31.5.1994 pa v Tržaški kreditni banki. V Kmečko banko so približno ob istem času prišli tudi inšpektorji Finančne straže, v TKB pa inšpektorji Urada za valute. Inšpekcija v Kmečki banki je bila pričakovana, saj je bila zadnja pred osmimi leti. V TKB pa so bili presenečeni, saj je zadnja bila opravljena komaj pred dobrim letom.

Inšpektorji, ki so prišli v Kmečko banko so bili med najsposobnejšimi kar jih premore Banca d'Italia. Prišli so s prevodi slovenskih "raziskovalnih" novinarjev, ki so med manjšinskimi gospodarskimi strukturami iskali udbomafijske zaklade. Obnašali so se zelo arogantno, dajali šovinistične izjave, imeli vnaprej profilirane poglede in sklepe. Il Piccolo je verjetno na podlagi tega pisal, da so inšpektorji prišli na sugestijo nekaterih političkih krogov v Ljubljani. Najprej so iskali, če je v poslovanju Kmečke banke bilo kaj ilegalnih transakcij. Ker niso ničesar takega našli, so se koncentrirali na ugotavljanje rizičnosti posameznih poslov ter na povezave banke s Saftijem. Pri tem so vse posle s Slovenijo in Hrvaško ocenili kot visoko rizične ter nevnovčljive.

Zaradi teh demonstrativnih in sinhroniziranih inšpekcij sem julija 1994 interveniral v Farnesini pri namestniku generalnega direktorja za ekonomske odnose. Govoril sem tudi z nekaterimi uglednimi italijanskimi politiki, vendar niso uspeli pomagati. Tudi senator Darko Bratina je večkrat brezuspšeno interveniral v Banca d'Italia. Nedvomno so manjšini hoteli odvzeti to banko.

To je zlasti postalo očitno ko je jeseni 1994 centralna banka uvedla v Kmečki banki komisarsko upravo, od TKB pa zahtevala, da do junija 1995 razčisti vse dubioze in se dokapitalizira. Pri tem je izrecno prepovedala, da bi jo dokapitalizirali slovenski delničarji ali banke, temveč je zahtevala, da najde za partnerja kakšno italijansko banko.

Hitro se je pokazalo, da poslovanje Kmečke banke ni bilo tako slabo, kot je trdila inšpekcija in da izguba ni velika. Vendar je potem centralna banka najavila, da se bo Kmečka banka morala dokapitalizirati in dobiti za partnerja kakšno italijansko banko, ki jo bodo poiskali komisarji. Tudi TKB so zagrozili, da se dokapitalizira sicer bodo uvedli prisilno upravo. S siljenjem v partnerstvo z italijanskimi bankami so hoteli izničiti samostojnost in slovenski značaj teh dveh najmočnejših bank slovenske manjšine.

Sledilo je mučno obdobje sistematičnega zavijanja vratu tema dvema bankama. Kmečka banka je v času komisarske uprave zmanjšala poslovanje za skoraj tretjino in izgubila nemalo klientov. TKB je spričo stalnih inšpekcij poslovala z veliko nervozo in negotovostjo. Med manjšinskimi gospodarstveniki je to seveda ustvarilo precejšnje negotovost. Poleg tega niso več mogli dobiti kreditov za tekoče poslovanje, saj sta jih komisarja v Kmečki banki ustavila, v TKB so pa tudi zaostriili pogoje. Ta negotova situacija in restrikcija kreditov je močno prizadela manjšinsko gospodarstvo.

TKB je spomladi 1995 našla parterja v Banca di Brescia, ki je prevzela 44% delnic. S tem je TKB prenehala biti banka izključno slovenske manjšine, čeprav ji je uspelo

zadržati kontrolni paket. Kreditno politiko je prepustila banki iz Bresce od katere je postala zelo odvisna. Kot je znano je septembra 1996 Banca di Brescia odstopila od pogodbe in pospešila propad TKB. Sicer je za likvidacijo TKB odgovorno predvsem slovensko vodstvo banke, ki je z napačno posojilno politiko povzročilo velike izgube banke in s tem omogočilo centralni banki, da uvede najbolj drastične ukrepe tako, da so delničarji izgubili vsa vložena sredstva, banka je pa likvidirana. Vendar je pri tem tudi Banca di Brescia odigrala umazano vlogo, s tem ko je šla v partnerstvo s TKB takrat, ko bi le-ta morda lahko našla kakšnega drugega bolj zainteresiranega partnerja in je izkočila v trenutku, ko se je TKB znašla pred veliko izgubo. Možne so različna ugibanja zakaj je tako naredila, med njimi tudi, da je bila podtaknjena zato, da bi pomagala uničiti banko manjšine. Zelo je čudno, da številne inšpekcije Banca d'Italia niso prej odkrile velikih izgub TKB.

V Kmečki banki je komisarska uprava trajala dolgih 17 mesecev - brez pravih razlogov. Banka je zaradi tega oslabela. Banca d'Italia ji je vsilila kot partnerja za dokapitalizacijo banko CAER iz Bologne, čeprav so lastniki za partnerja preferirali banko iz Zgornjega Poadižja in Novo Ljubljansko banko. Tako je aprila 1996 banka zopet prišla v soupravljanje manjšine oziroma delničarjev, s tem, da ji je centralna banka vsilila statut, po katerem za dobo petih let generalnega direktorja imenuje izvršni odbor, v tem pa imajo Italijani večino in ne upravni odbor kot je to normalno ter je za generalnega direktorja imenovan Italijan. Tako je tudi Kmečka banka izgubila slovenski značaj in postala mešana italijansko-slovenska banka. Vendar je njej vsaj uspelo preživeti, delničarji so ohranili svoje deleže in danes zopet dobro posluje.

V dobrih dveh letih je italijanski strani, zaradi napačnih poslovnih potez slovenskih upraviteljev banke, uspelo likvidirati TKB kot največjo banko slovenske manjšine, ki je bila vodilna tržaška banka za poslovanje s tujino. Uspelo jim je tudi v veliki meri izničiti slovenski značaj Kmečke banke. Posledice tega občutijo zlasti manjšinski gospodarstveniki. Mnogo manjšincev je ostalo brez zaposlitve. Prizadeta je tudi kulturna, športna in druga dejavnost slovenske manjšine, ki je od teh dveh bank dobivala pomoč ali pa vsaj premostitvene kredite (npr. Stalno slovensko gledališče, Narodna in študijska knjižnica, Glasbena matica, SLORI, Primorski dnevnik, podjetja v Benečiji itd). Italijanske bančne oblasti so maksimalno izkoristile napačne poslovne poteze slovenskih upraviteljev in zadale hud udarec manjšinskemu gospodarstvu ter eksistenčni perspektivi slovenskega življa v Italiji.

Namesto sklepa

Iz naprej prikazanega izhaja, da je uradna slovenska stran v vseh razgovorih in stikih z italijansko, opozarjala na neurejene probleme slovenske manjšine ter protestirala zaradi kratenja pridobljenih manjšinskih pravic. Naše reakcije so bile ažurne, odločne, argumentirane. Ni bilo srečanja, da ne bi naši državniki izpostavili težav slovenske manjšine in se zavzeli za njihovo reševanje.

Vse naše intervencije pa, razen glede finančne pomoči slovenski manjšini, niso imele haska. Italijanske oblasti se nanje niso ozirale in so izpeljale svoje zamisli (ukinjanje slovenskih šol, sprememba volilne zakonodaje, akcije proti Kmečki banki in TKB, odstranjevanje dvojezičnih napisov, ukinitvev uporabe slovenščine v lokalnih organih oblasti itd). Pri tem je Italija grobo kršila Osimsko pogodbo in druge mednarodne sporazume, zlasti londonski Memorandum o soglasju, saj je zniževala raven zaščite in pridobljene pravice manjšine. Ta dejstva bi lahko izkoristili pri morebitnih korakih na Haškem sodišču.

Po proglasitvi samostojnosti Slovenije, se je položaj slovenske manjšine v Italiji dejansko poslabšal. Iz državnega proračuna je sicer dobivala določeno subvencijo, katere višina je nihala med 6 in 8 milijardami lir letno. Prejemala pa jo je zelo neredno in z veliko zamudo. V petih letih v Italiji ni bil sprejet noben zakonski ali podzakonski akt v prid slovenske manjšine, pač pa nekaj pozitivnih sodb ustavnega sodišča. Njene pridobljene pravice so se sistematično zmanjševale.

Manjšina je bila talec slovensko-italijanskih odnosov. Italijanske oblasti niso hotele prostopiti urejanju njenih problemov dokler Slovenija ne bo pokazala pripravljenosti za zadovoljitev italijanskih zahtev glede premoženja ezulov. Na njen položaj ter zakonsko ureditev njenega statusa so odločujoče vplivale oblasti in politične sile dežele Furlanije-Juljske krajine. Med njimi pa so prevladovali manjšini nenaklonjeni dejavniki (Lista za Trst, Forza Italia, ostanki Republikanske in Liberalne stranke, masoni, ezuli itd), ki so trdili, da je manjšina celo preveč zaščiten in so nasprotovali ukrepom za izboljšanje njenega položaja. Ko je šlo za našo manjšino, so italijanske vlade kazale izjemno pozornost in rahločutnost do stališč teh sil.

Vendar ne gre zanemariti pozitivnih premikov. Demokratični procesi v italijanski družbi so povečevali občutljivost, vsaj civilne družbe če še ne političnih sil, tudi za neurejene probleme slovenske manjšine, kar dolgoročno odpira perspektivo urejanja njenega položaja. Italijansko ustavno sodišče je prineslo nekaj spodbudnih sodb o uporabi slovenskega jezika in neposredni aplikaciji 6. člena italijanske ustave o zaščiti jezikovnih skupin. Prodijeva vlada je pokazala večjo naklonjenost in pozornost do slovenske manjšine in prevzela finansiranje slovenske privatne šole v Špetru, storila nekaj pozitivnih korakov glede slovenskega šolstva ter kulturnih inštitucij manjšine, povečala gmotno pomoč ter po tolikih letih obljubljanja podprla v parlamentu postopek za sprejem zaščitnega zakona. Nenazadnje je slovenska manjšina postala stalen predmet razgovorov med Slovenijo in Italijo, ki je sprejela kot povsem normalno našo skrb za položaj slovenske manjšine pri njih.

Summary

***The Slovene minority and the Slovene-Italian relations
(chronological survey for the period since the gaining of independence in 1991 to
the end of 1995)***

For Slovenia, the regulation of the status of Slovene minority is the only open issue in its relations with Italy. With the Treaty of Osimo, Italy confirmed its »adherence to the principle of the highest possible protection of minority members« and adopted the obligation to keep valid the formerly adopted measures for the protection of the Slovene minority, as well as to ensure, within its internal legislation, to this minority the equal level of protection as determined in the Special Statute annexed to the London Memorandum of Understanding from 1954. However, this was never put into effect. In all inter-state contacts, the Slovene side was pointing out the unsatisfactory status of the Slovene minority, supporting the minority demands for the prompt adoption of the global protection law. It accurately intervened against the constant encroachment of the acquired minority rights.

After the break-up of Yugoslavia and the international recognition of Slovenia, the Italian state paid no attention to these protests; under the pretext of different reasons (economizing, respect of constitutional order) and legislation changes, it deprived the Slovene minority of some of the already granted rights, thus directly violating Article 8 of the Osimo Treaty. Public use of Slovenian is even more restricted. It was forbidden in Slovene municipalities' councils sessions, as well as in local consulting bodies and councils. Constantly exposed were Slovene schools which were often merged or abolished due to rationalization. Supplementary university education in Slovenia was made practically impossible for teachers at Slovene schools. With the changes of the provincial electoral law and with the implementation of the majority electoral system, the possibility for the minority members to be elected has been considerably diminished. Thus, the Agricultural Bank of Gorizia is no longer Slovene, the Credit Bank of Trieste was closed down, and there are tendencies to destroy the minority holding Safti. The great delays in the state budget financing of different institutions, such as Stalno slovensko gledališče (Slovene theatre), Glasbena matica (Music Society), Primorski dnevnik (Primorska Daily), SLORI (Slovene Research Institute), etc. almost caused the destruction of these institutions. The nationalistic forces were undisturbed in their anti-minority campaign. It was only the Prodi government that partly stopped this negative trend in minority education, provided for the state financing of the Slovene schools in the Veneto Province, of Music Society as well as some other institutions. It also launched the procedure for the adoption of the global protection law in the Italian Parliament.